

Юрий Лужков

**Селският капитализъм
в Русия -
СБЛЪСЪК
С БЪДЕЩЕТО**

**АГРАРЕН ВЪПРОС
КЪМ ПРАВИТЕЛСТВОТО**

Юрий Лужков

**СЕЛСКИЯТ КАПИТАЛИЗЪМ
В РУСИЯ -
СБЪЛЪСЪК С БЪДЕЩЕТО**

**АГРАРЕН ВЪПРОС
КЪМ ПРАВИТЕЛСТВОТО**

Форум «България - Русия»

София 2006

Отговорен редактор Светлана Шаренкова

ISBN-10: 954-9422-04-6

ISBN-13: 978-954-9422-04-7

© БРИП ООД София, 2006 г.

© Ю. М. Лужков. Москва, 2005 г.

«Разговорите за реколтата... е прието да се смятат за нещо много пошло.

Това може би не е било важно при крепостното право или не е важно в Англия.

И в двата случая самите условия са ясни; но у нас сега, когато всичко се преобърна и едва започва да се урежда, въпросът как ще се сложат тези условия е единствено важният въпрос за Русия.»

Лев Толстой

«Ако искате мир - въдворявайте справедливост. И в същото време засявайте земята, за да има повече хляб. Иначе няма да има и мир.»

Норман Ъ. Борлауг
(Нобелов лауреат за мир)

Съдържание

Към българския читател	7
От българския издател	9
Вместо предговор	11
Земя и воля	13
Световната битка за добиви	25
Новата "зелена революция"	29
Аграрната геополитика на Русия	37
Опит за убийство	45
Днешният селски капитализъм в Русия	53
Време на полуразпад	55
Земята стене	65
Русия без селяни	75
Аграрна програма на капитализма в съвременна Русия	85

Към българския читател

Форум «България - Русия» издава на български език моята нова книга, посветена на проблемите на селското стопанство на Русия, за което искрено благодаря.

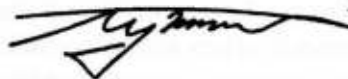
Тази книга всъщност е продължение на предишната, озаглавена «Развитието на капитализма в Русия. 100 години по-късно», която излезе в България през 2005 г. благодарение на същия издател.

Както пиша в книгата си, въпросът за земята винаги е бил и си остава главният, основният въпрос на руския живот.

Струва ми се, че българският читател, чиято страна винаги се е славил с високо развито селско стопанство, с изобилие на плодове, зеленчуци и друга селскостопанска продукция, с интерес ще проследи моите разсъждения за селското стопанство на Русия.

Използвам случая, че книгата ми се появява в началото на 2006 година, да поздравя от все сърце приятелския български народ и да му пожелаая щастие, благоденствие и големи успехи!

Москва, януари 2006

Кмет на Москва
Ю. М. Лужков

От българския издател

Свидетели и участници сме в поредна среща между читател и книга. Кметът на руската столица Москва Юрий Лужков е уважаван и предпочитан автор за мнозина българи, които следят развитието на Източна Европа и на Русия през последните две десетилетия. Динамиката на събитията, объркаността в гържавния живот и обществените отношения в страните, намиращи се в преход от централизирана гържавно-планова икономика към пазарно стопанство и гражданско общество се нуждаят от разшифровка и обяснение. В книгите си - и особено в последните две - «Развитие на капитализма в Русия - 100 години по-късно» и «Селският капитализъм в Русия - сблъсък с бъдещето» Ю. М. Лужков се издига на ново, бих казала, теоретично ниво: той, освен че прави «снимка» на състоянието на производителните сили и производствените отношения в ерата на «новия руски капитализъм», но и обобщава.

Анализът и изводите на Лужков имат висока стойност, не само защото са направени от ръководител от голям мащаб, те са достоверни и представителни. Статистическите данни, които той използва при обработката на текста са дълбочинни находки, които извадени на повърхността на общественото знание, дават възможност за развитието и формулирането на прогностичните тенденции в съответната област. А това в днешната обществено-политическа литература е голяма рядкост и затова тук се превръща в несъмнено достойнство на книгата.

Накратко за съдържанието ѝ бих казала, че то не изненадва с така модерното напоследък оригиналничене - когато не можеш да обясниш смислено съдържанието на проблема, да го прикриваш зад пъстротата на остроумни формули. Авторът Лужков навлиза в темата за плачевното състояние на руското селско стопанство и хваща веднага бика за рогата.

Читателят ще прочете под формата на увлекателен разказ толкова нелицеприятни факти и разсъждения, които рядко се срещат сред ръководните кръгове на могъщата Русия, и вярвам, ще събудят неговото доверие към написаното и предложеното.

Това прави книгата, много подходяща за българската читателска аудитория, защото страната ни има да решава почти сходни проблеми и се сблъсква с подобни на руските недъзи на управлението на собствеността, приватизацията, производството, потреблението и социалните услуги в аграрния сектор.

Надявам се, че нашите скромни усилия ще допринесат за придвижване поне с крачка напред на българското селско стопанство в условията на пазарно глобализирания съвременен свят.

София, февруари 2006 г.

Председател на
Форум «България - Русия»
Светлана Шаренкова

Вместо предговор

Книгата, която гържите в ръце, е продължение на предишния ми труд «Развитието на капитализма в Русия. 100 години по-късно».

Спорът, който тогава започнах с правителството за насоките на социалната политика и икономическото развитие на нашата страна, беше нужен и успешен. Поетата гнес на гържавно равнище насоченост към инвестиране в човека, към повишаване на качеството на живота, за изграждане на общество, което осигурява благосъстояние за всички, в много отношения е съзвучна с идеите, за които говорих в предишната си книга. Финансовата стабилизация, постигната в Русия през последните години, започна най-после да се преобразява в качествено развитие на икономиката и социалната сфера.

Не по-малко важно е и нещо друго. Книгата «Развитието на капитализма в Русия. 100 години по-късно» предизвика голям читателски интерес. Получих много отзиви от учени, специалисти, учители, лекари, пенсионери. Аз съм много благодарен на всички ви за вниманието към моя труд, за мислите и идеите, които извлякох от вашите писма и статии, от откритията разговори с вас.

Но все пак мен най-вече, както се казва, ме засегна упрекът, който няколко пъти долових в читателските отзиви. Смесът му беше, че говорейки за миналото и настоящето на руския капитализъм, аз почти нищо не казвам за неговата неотделима част - селското стопанство, за днешния живот на селото.

В началото ми се искаше изобщо да не отговарям. Бива ли аз, коренякът московчанин, израснал в градски двор, да разсъждавам на подобни теми. Но въпросът не ми даваше мира. Навярно влияние оказа това, че навремето съм работил на целината, а по-късно ръководих Московската градска агрогро-

промишленост. Повлияха и личните ми увлечения по пчеларството и аграрните технологии.

Но определящо е това, че въпросът за земята наистина е бил и до голяма степен си остава главният, основният, «грубият» въпрос на руския живот.

В историята на Русия през последните векове едва ли има реформа, която да е по-важна по своите последици от великото освобождаване на селяните през 1861 година, поставила началото и на развитието на капитализма в страната, и на много по-нататъшни социални сътресения.

Революцията през 1917 година, макар и да се купи главно в пролетарски одежди, по същината си и по своя дух е селска. И целият ХХ век в историята на Русия в крайна сметка е време на понякога магично, но по-често трагично превръщане на аграрна, на селска Русия в съвременно индустриално общество. На «селската талига» Русия и до ГУЛАГ стига, и в космоса полита.

Пък и днес, когато вече пристъпихме прага на новия век и на новото хилядолетие, корените на истинската Русия са все там - в нашата земя, в труда и грижите ѝ за нея. Там е нашата история, там е нашият национален характер. Там, върху руското поле, зрее и нашето бъдеще.

Ето за това е моята нова книга.

Земля и воля

«Всичко у нас се преобърна и едва сега се урежда.» Знаменити гуми на Лев Толстой за следреформена Русия, които дават основание на Владимир Ленин да го нарече «огледало на руската революция».

Тази революция не е през 1905-та, нито през 1917 година. Нейното подмолно движение, което подрива вековния аграрен строй на руския живот, започва половин столетие по-рано. Основните въпроси, които поставя, не са решени и до днес. Руският селски капитализъм сега отново се възражда. И пак галеч не е ясно дали ще се развие той, дали ще устиска. Ще се осъществи ли най-после този велик поврат, ще улегне ли?

За историята на руската революция на село, за нейните стръмнини и криволици може да се говори много и да ѝ се посвети отделно изследване. Ще излезе доста голям том. Но ако се опитаме да открием в нея основните причини за днешната аграрна неуреденост, ще излезе, че те са три.

Първата се състои в непробиваемата традиция за «спомагателно» използване на аграрната политика за какво ли не, но не и за развитието на самото село и на селското стопанство.

Обща черта на всички «велики преломи» през последния век и половина е, че самото селячество и селското стопанство се оказват в крайна сметка само инструмент за решаването на политически, икономически и социални проблеми на държавата. Помощно средство за преодоляване на кризи или за модернизирание на страната.

В резултат «обезлюждащото село» става икономическа и социална основа на по-нататъшната руска история, точилото ѝ. Разбуненото село дава тласък на цялото руско развитие през миналото столетие. То заплаща това развитие с кръв и пот, а в замяна не получава почти нищо.

Руският капитализъм от края на XIX и началото на XX век се развива върху аграрния експорт, израства върху кипналата мая на селското безимотие и намирането на изход в града.

Селското стопанство на Русия и селяните дават възможност и плащат за създаването на националната инфраструктура на железните пътища. За сметка на селото се усвояват нови територии и се водят войни.

Пролетариатът, произлязъл от вчерашното крепостно селячество, става лице и движеща сила на большевистката революция. И самата революция побеждава само защото издига на знамената си къртящия лозунг на селския бунт, лозунгът на «Чёрный передел» - «Земята - на селяните!».

Но много скоро държавни задачи ревизират из основи революционния съюз между работниците и селяните. Новото «колхозно заробване» изема земята от селяните. Колективизацията става основен източник на икономическото развитие на СССР, за индустриализацията и модернизацията на страната.

Финансовите и човешките ресурси на селото пак подхранват великите строежи на първите петилетки, създават колосалната инфраструктура на съветската промишленост. Моите родители също са дошли в Москва през 30-те от село. Баща ми е от Тверска губерния, а мама - от Башкирия.

По това време основен въпрос на руската политика е бил въпросът за събирането на храните в Поволжието и в Кубан, както и цените на зърното в Европа и в Америка. Точно както днес от сутринта, преди да сме чули прогнозата за времето, научаваме колко нефт е добит в Сибир и цената му на Нюйоркската борса.

Така че втората причина за съвременното кризисно състояние на селското стопанство е свързана именно с този започнал през 60-те години на миналия век процес на активно преобръщане на Русия в най-големия производител на нефт и газ. Тя е във възникналата циклична алтернатива «нефт - зърно» в приоритетите на икономическото развитие на страната.

Оттогава колебанията в световните цени на нефта заставят понякога държавата да се събуди и подаде глава-

та си изпозог одеялото на суровинната икономика. Само понижаването на цените на нефта дава възможност на националния производител, в това число и на селскостопанския, да поеме глътка свеж въздух. Но тези «глътки» се получават поради стечение на обстоятелствата, а не в резултат на държавни решения.

В очите на държавата селското стопанство няма стратегически статус, в това число и експортен, на отразъл от националната икономика и ресурс на националното развитие. На кантара нефтът не само тежи повече от зърното. Този кантар той го е преобърнал и счупил чрез една изпитана и обмислена икономическа политика.

Нефтеният валутен гъжг се изля наг Съветския съюз като разяждаща отрова и «засуши» държавническото мислене. Държавата имаше средства да готвира цените на хранителните продукти с 50, че и повече процента. Да, през 70-те - 80-те години в селското стопанство бяха налети огромни средства. Но тези инвестиции не доведоха до коренни промени на аграрния строй. Нямахме никакво желание да се промени по принцип и да се модернизира аграрната икономика. Достатъчно ще бъде да кажем, че според изводите на мнозина изследователи от 1965 до 1982 година държавното и партийното ръководство дори не са обсъждали някакви повече или по-малко сериозни програми в областта на селското стопанство.

"Лесните пари» отиваха на село, но необмислено. Те се харчеха неразумно, просто се продължаваше съществуването на колхозната система. Резултатът е окончателно обезлюдяване на селото и тъжно гаснене на селищата.

Илюзията, че износът на нефт дава големи възможности за развитие на националната икономика, доведе не само до деградация на много отрасли на нашата промишленост, но и до зависимост от вноса на продукти и тотален дефицит.

Нашумялата Прогодовствена програма, приета през 1982 година, не беше нищо повече от конвулсивен опит за измъкване от тресавището на запустяващото село. Тя закъс-

ня. По това време селското стопанство на Русия все повече и повече се връщаше към състоянието на натурално стопанство. Бързото «опашкулване» и затваряне на селото, сведено до удовлетворяване само на своите собствени нужди, «срастна» гражданите към вилните им стотина квадранти метра земя, които бяха изход и едва ли не главна опора за «продоволствена сигурност».

Кризата в световните цени на нефта през втората половина на 80-те години много назидателно показва пазубния характер на алтернативата «нефт - зърно» в икономическата политика. Тя опразни рафтовете на съветските магазини и много бързо доведе страната до почти робско състояние на зависимост от чуждестранните стокови кредити и «хуманитарното задушено». И, най-общо казано, тези процеси изиграха не малка роля за разпадането на СССР.

Но дори на фона на всички тези системни проблеми в развитието на руското селско стопанство, главна и фундаментална си остава третата причина - нерешеният въпрос за земята. Което означава - въпросът за икономическите основи на земеделието и на селскостопанското производство. Нерешеният въпрос за аграрния строй на Русия.

Този въпрос е бил и си остава «проклетият въпрос» на националната аграрна политика. Затова на него трябва да се спрем по-обстойно. Още повече че корените на проблема са много дълбоко в руската история и опитите за решаването му не са само през последното столетие и половина с еволюционните и революционните промени в живота на селото.

Като че ли съществува някакъв «магичен триъгълник», в който Русия блуждае вече петстотин години. През цялото това време мъчителното избиране на стратегия на селскостопанското развитие се натъква на три дилеми.

Първата е: какъв вид собственост на земята е най-подходяща, оптимална е за Русия и отговаря на нейните стопански традиции, на особеностите на климата и територията ѝ, на специфичните цикли на селскостопанската работа?

Този въпрос - дали е за препоръчване частна или колективна, частна или държавна собственост на земята, в продължение на векове си остава най-важният, основополагащият. Той предопределя не само партийните и политическите програми, но и самата философия на руския живот, представите за бъдещето на страната. Поражда системата от «руски идеи», идеологията за специфичния път на развитие на Русия.

Втората дилема възниква при опита да се отговори на въпроса каква трябва да бъде собствеността върху земята - едра или гребна. Доколко важна е концентрацията на човешки и материални сили при усвояването на огромните руски пространства и има ли своя ниша гребното селскостопанско производство?

Наистина този проблем не е толкова остър, колкото предишния за частната собственост върху земята, тъй като се свежда до търсенето на някаква пропорция между едрото и гребното земевладение. Пропорция оптимална през различните периоди, и за решаването на различни задачи.

И накрая, предпочитането на един или друг тип и вид собственост на земята поражда третата дилема на руската аграрна политика. Тя е непосредствено свързана с поетия капиталистически път на развитие на селското стопанство. Това е изборът между пазарно, стоково селскостопанско производство и селско стопанство под други форми. Например натурално стопанство или колхозен строй.

Историята на селскостопанската политика и аграрикономическите експерименти в Русия представлява върволица от безкрайна промяна на акцентите при определяне на стратегията за развитие на селото, в търсене на «философския камък» на земеустройството и земеползването.

Тази хаотична смяна на варианти изобщо не допринася за толкова нужното стабилизиране и устойчиво развитие на руското село и на цялата държава.

Да започнем с това, че «земеделския въпрос» е бил

една от основите, върху която се развива особенният тип руска гържавност. От XV-XVI век в Русия постепенно започва да се формира, както мнозина го наричат, съсловие от «господари чиновници». Основен принцип при него е, че царската власт плаща на чиновниците-дворяни със земя, но им я дава условно, за временно ползване. «Имението», получено срещу служба, без право да го подаряват и продават, става основа и опора на великокняжеската и царската власт. Още повече, че от средата на XVI век дори наследственият имот също бил обусловен от служба на царя.

Няма съмнение, че тази система изиграва огромна роля за изграждането на централизирана руска гържава и нейното политическо укрепване. Това успоредно съществуване на «непълна собственост» върху земята било обусловено от специфичните черти на икономическото стопанисване при условията на Русия природно-климатични условия и тогавашното равнище на технологиите.

Но същевременно на определен етап всички тези специфични политически и най-вече стопански особености на земевладелските отношения неминуемо поражда противоречия в по-нататъшното развитие на страната, които стават очевидни още през Смутното време в края на XVI - началото на XVII век.

По-късно гържавата успява да се възстанови и да продължи да се развива, но едва когато започва, макар и постепенно, да разширява пълните права на собственост върху земята. До втората половина на XVIII век това право на дворяните е било вече само частично ограничено.

Другата особеност на аграрната история на Русия се състои в това, че едрото феодално стопанство не е било нито пазарно, нито стоково в пълния смисъл на думата. В основата му стои извъникономическа принуда - крепостната система.

Без да се спирам подробно на политико-икономическото значение на крепостничеството през различните пе-

риоди на развитие на страната, ще кажа само, че към XIX век неговата затормозяваща роля става повече от очевидна. Крепостната система поначало имала нищожен «капиталистически потенциал», което пък значи, че възпирала толкова нужната на Русия модернизация на икономиката, затруднявала решаването на държавните военнополитически задачи. Освен това пораждала и изключително тежка, все по-"нагвисваща» заплаха от социални проблеми, които заплашвали да разрушат цялата сграда на империята.

Но и след Великите реформи от 60-те години на XIX век и освобождаването на селяните тези проблеми си остават. Русия встъпва в XX век с огромния тумор на нерешените земеделски и селски въпроси. Тя си остава «негокапиталистическа» страна с полуфеодални форми на стопанство. Социалните проблеми се увеличават и вече преливат в първите звуци на бъдещата катастрофа - революционната криза през 1905 година.

Съсредоточие на проблемите и слабо звено на системата отново било руското село. Да, Русия много бързо превърля промишлеността си на капиталистически релси. Но в аграрната сфера се запазвал и дори усилвал проблемът за селското гребно земеделие. Съчетано с общинското земевладение и неговите постоянни граници, гребното земеделие най-вече затормозява модернизирването на селското стопанство. То води до разрушаване на старото патриархално селячество, до неговата маргинализация, до превръщането му отчасти в селски, отчасти всъщност вече в градски пролетариат.

Създадената система за откупване на земята фактически не стимулира към икономическо развитие нито селското, нито помешчическото стопанство. Формирането на аграрна пазарна структура на практика се оказва неосъществимо.

Опит да се разрешат тези проблеми са столупинските реформи. В резултат трябвало да се появят средни и едри частни селски стопанства, несвързани с възпиращите капиталистическото развитие общинни пътища. За сметка на

преразпределените държавни и изкупените чрез Селската банка помешчески земи, «оземляват» селяните и така постепенно се създава новата трудова класа на селските собственици. Най-после в историята на Русия се изграждат ориентирани към пазара егри стокови аграрни стопанства.

Този път на развитие би могъл да се окаже изключително резултатен. Но Русия, за съжаление, вече нямала толкова нужните ѝ и жадувани от Столипин «двдесет години спокойствие». Вместо тях тя получава терористичното убийство на министър-председателя реформатор, сътресения и революция.

Опитът на Столипин да създаде нова собственост върху земята в Русия поражда кървавите изблици на реакционната съпротива. Точно както тридесет години по-рано «бомбата на земеделския въпрос» поваля император Александър Втори, премахнал крепостничеството.

Поетият път за формиране на егро и средно частно селско стопанство, на пазарна и капиталистическа аграрна икономика бил за дълги години прекъснат.

След 1917 година задачата да се поддържа «революционният съюз между града и селото» и възстанови икономиката, на първо време диктуват необходимостта да бъде запазена в селското стопанство видимостта за селска собственост върху земята. Но пазарният дял в отношенията на съветската държава със селяните винаги е бил твърде условен.

Дори след Кронщатското въстание, след премахването на продоболствения наряд и преминаването към НЕП-а, догматичното прехвърляне на средства от селото към града, на запаси от селското стопанство в промишлеността си остава основополагащо в икономическата политика. Минималните изкупни цени на зърното, прословутите «ножици на цените» на аграрната и промишлената продукция стават главен инструмент за индустриалното развитие на страната.

И в крайна сметка перуодът на НЕП-а, независимо от закъснелите «прозрения» на Ленин, се оказва само вре-

менно отстъпление на болшевиките от генералната линия за колективизация на селото, за лишаване от земя и разсипване на селячеството.

Несправедливите за селото, но все пак стокови взаимоотношения със селянина през периода на НЕП-а са отхвърлени и сменени с репресивна политика на насилствено създаване на колхози, с разкулачване и гладна смърт.

Новият вид социалистическа собственост - колхозната, не се различава много от държавната собственост. А положението на колхозниците - от крепостната зависимост. Диспропорцията между развитието на промишлеността и селското стопанство само се засилва на фона на непрекъснатите и фактически безплатни зърнооставки, както и ограбващите колхозите условия за работа на машинотракторните станции.

Развитието на съветското аграрно стопанство не предполага нито пазарност, нито селска собственост върху земята. При него усъвършенстването е насочено към окрупняване, превърнато в игра на мащабност. Тази политика поражда фантастичните утопии на хрущовските агроградове или обратното - напълно реалните и трагични програми за ликвидирани на «неперспективните» села.

Но нито «индустриализацията» на аграрното производство, нито екстензивните целинни проекти, нито периодично появяващите се държавни програми за мащабни инвестиции превръщат съветското селско стопанство в ефективно.

«Манията да се колективизира» и ирационалното неприемане на частната инициатива и собственост продължават да процъфтяват и след завършването на сталинския период на «буря и натиск». В средата на 50-те години селото получи някоя и друга придобивка и ги усети. Те се изразяваха в създаване на по-справедливи икономически отношения между държавата и колхозите, в закриване на МТ станциите и издаване на паспорти на заробените дотогава селяни. Но едновременно

менно с това започна настъплението на личното помощно стопанство, на частната инициатива. Призракът на «кулака» не позволяваше на съветската власт да мисли с нормални икономически категории.

Към края на 70-те години безизходността на тази логика на развитие стана очевидна. Темповете на растеж на селското стопанство се оказаха нулеви, дори отрицателни. «Да се източи» още нещо от измъченото тяло на селото беше вече невъзможно.

Без същностни промени на аграрния строй, на собствеността, селото не можеше да поеме към нов живот. Цялата тази ситуация по-късно много точно отрази Елдар Рязанов в един от своите филми: «Мы не пашем, не сеем, не строим. Мы гордимся общественным строем».

Но животът винаги надделява. През късните съветски години реалният живот на селото отново започна да кълни през чуждата земя на «асфалтовите» социалистически принципи на стопанисване с бурното развитие на селските и градските лични помощни стопанства. На фона на циклопската безпомощност на колхозно-съветския строй, оставил земята без стопанин, това поредно пробуждане на селската частнособственическа жилка най-добре показваше необходимостта от ново «връщане на селяните» към земята, от възраждане на пазарната аграрна икономика.

Като разглеждаме сега, от днешния ген, историята на аграрното развитие на Русия, оставаме поразени как всички фундаментални, «закостенели» проблеми са си останали все същите.

Ние, които уж сме поели пътя на пазарното развитие, пътя на капиталистическо развитие на Русия, всъщност и досега не сме решили какво трябва да бъде селското стопанство. Кой и как да го развива. Какви ще са принципите на земевладелската политика.

Сегашната система на «земеделски дялове на книга», на колективно-дялова собственост на земята, отново войн-

ствено отрича частната собственост. До болка в очите подказва и, да си кажем правото, напълно възпроизвежда исторически изживяното общинно владение и колхозния строй с всичките им болести и пороци. Запазва предишното неефективно и закостеняло селско стопанство.

И гържавната селскостопанска политика пак си остава у нас в положението на несрета бедна родственица в макроикономическите практики на финансовата стабилизация и добре звучащата суровинна икономика.

Стремежът към прекалено административно регулиране на селското стопанство, особено на регионално равнище, се съчетава с практически пълно пренебрегване на изключително тежките социални проблеми на селото. Ние си позволяваме почти да не мислим за повторно усвояване, за развитие на огромната територия на Русия, забравяме, че една голяма част от нея са отмиращи села и райони, откъдето животът си отива.

Селското стопанство си остава главният «жертвен» отрасъл на националната икономика, захвърлен на произвола на съдбата и гаден на закление на световния капитал. И всичко това става въпреки националните интереси и националната безопасност.

Днес, когато у нас всичко «се преобръща и едва се урежда», основен проблем на руската земя и нейния труженник отново си остава липсата на свобода и воля. Свободата на селски труд на своя земя. Държавна воля да се изработи пълноценна и смислена селскостопанска политика.

Сблъскването с едни и същи проблеми от век на век е отчайващо. Дошло е време да се спрем, да се огледаме, да определим стратегията си за развитието на селския капитализъм в Русия.

Световната битка за добиви

Пристъпило в новото хилядолетие на своята история, прекривайки прага на постиндустриалното общество, човечеството по същество си остава същото, то не се променя в основното. С пот на лицето ние прогължаваме да изкарваме хляба си насъщен.

Способността на всеки един да спечели за парче хляб е основният принцип на личната свобода. Способността на всеки народ и страна да изхрани себе си е основата на националния суверенитет. Но генетичният код на съвременната цивилизация на високите технологии и на електронните комуникации е зашифрован в преобразяването на хвърленото в земята зърно. Макар да проникнахме в секретите на атомното ядро, да познаваме човешкия геном и да летим в космоса, ние не сме разгадали тайната на сътворяването на пшеничния клас.

През XXI век неминуемо ще има нови открития и научни проби. Но оцеляването на човечеството все пак зависи най-вече от това, дали ще съумее да преодолее границите на ръста и на собственото си развитие - екологични, демографски, суровинни. Дали ще запази и ще осигури за всички чисти въздуха, водата и земята. Ще успее ли да победи глада и нищетата, да осигури ускорено развитие и прилично жизнено равнище на най-неразвитите страни, без окончателно да взриви по пътя си устойчивостта на биосферата.

Дори да се справим с изчерпването на енергийните ресурси, заменяйки нефта и газа с някаква нова икономическа кръв, ние никога и с нищо няма да можем да заменим водата и хляба. И не можем да избегнем необходимостта да храним всеки ден все по-нарастващото население на планетата.

Затова през новото столетие и с годините все повече и повече, глобалните процеси ще зависят от екологичното и биологичното оцеляване на човечеството. От липсата на нови неусвоени земи и пределното им използване. От демографските граници. От засилващата се конкуренция за достъп до плодородна почва и чиста вода.

Тези процеси могат да преминават в поредни горе-

щи или студени, локални или световни войни. Или могат, обратното, да доведат до нова аграрна технологична революция, която да спре или предотврати подобни войни. Днес е възможно и едното, и другото.

Но за нас е изключително важно, че в това глобално екологично и демографско противопоставяне за преразпределяне на планетата, на Русия се пада една особена и тежка роля. Заради нейните природни богатства, огромни териториални ресурси и земя, заради най-големите на Земята запаси от чиста вода, нашата страна неизбежно ще се окаже в самия център на битката. Битка, която ще става все по-ожесточена с увеличаването на крайно опасният дори сега спад на «демографското налягане» - обезлюдяването на Русия на фона на продължаващия ускорен растеж на населението на нашите близки и далечни съседи.

Русия трябва да е готова за това. Тя е длъжна да предвиди бъдещето и да съумее да се защити.

Новата «зелена революция»

Още през 1992 година 160 от най-големите учени от различни краища на света, лауреати на Нобелова премия, се обърнаха към международната общност с меморандума «Учени предупреждават човечеството». Според оценките на тези експерти в предстоящите десетилетия проблемът с недостига на храни ще бъде един от основните глобални проблеми.

Експерти на ООН в областта на народонаселението преценяват, че към 2050 година числеността на населението на Земята може да достигне 9-10 милиарда души. В резултат на това към средата на XXI век от 1,6 до 5,5 милиарда души в целия свят (според песимистична прогноза) ще живеят в страни, където не е достигнат нормативът за минимална обезпеченост с обработваеми селскостопански земи - 0,07 хектара орна земя на човек от населението.

Обективна пречка за решаването на този проблем е ограничеността на плодородните земеделски ресурси. В света през цялата втора половина на XX век земеделската площ, годна за селскостопанско производство, практически не се е увеличила. И то независимо от бурния научно-технически прогрес, на който, теоретично поне, би трябвало да се разчита за въвеждане в обращение на почвите, считани преди негодни за земеделие. Но не - според средностатистически преценки частта на селскостопанските земи през последната третина на XX век е нараснала едва от 33,01 до 35,7% от цялата суша, а частта на орните земи още по-малко - от 10,04 до мъничко повече от 11%.

Според същите тези експертни оценки, за да не се превърне човешката цивилизация в бойно поле за парче хляб, в най-близките десетилетия производството на хранителни продукти трябва да се увеличи със 75%. Хората, които живеят от селски труд, трябва да работят още по-ефективно, значимостта на техния труд ще се увеличи, а плодовете от него трябва да задоволят нуждите на все по-нарастващият брой жители на Земята.

Но как да се постигне това, щом дори днес проблемът глад е един от най-важните световни проблеми? По дан-

ни пак на ООН през периода 1999-2005 година над 850 милиона души в света са гладували.

Първите опити за разрешаване на тези противоречия са предприети още през 60-те години. Тогава в света започва така наречената «зелена революция». Нейната същност се състои в разработването на нови масови технологични методи за водене на селско стопанство, за повишаване на производителността на селския труд и добивите от отглежданите култури, в химизацията на селското стопанство, използването на нови видове техники, нови сортове пшеница и други култури, провеждане на политика, водеща до повишаване плодородието на почвите.

Тогава приетата от правителството на Мексико програма за повишаване на селскостопанското производство позволява да се постигнат невероятни резултати. Страната се превръща от вносител в износител на зърнени култури. По-нататък програмата за усъвършенстване на селскостопанското производство е разширена и включва Индия и Пакистан, където успяват да решат проблема с глада на около един милиард човека. «Зелената революция» задоволява нуждата от храни в Южна Америка, Югоизточна Азия, в обширни райони на Африка.

Американският учен Норман Борлауг, един от създателите на стратегията на «зелената революция», през 1970 година става лауреат на Нобелова награда за мир. Ясно е, че премията в тази номинация е била връчена на Борлауг не защото няма Нобелова награда за икономика.

Но в днешно време резултатите на «зелената революция» не изглеждат толкова очевидни, нейният ефект някак помръкна. Според международни изследвания, от 1950 до 1984 година ръстът на добивите от зърнени култури наистина значително надвишава прираста на населението на земното кълбо. Зърненото производство на глава от населението през този период нараства с една трета - от 247 до 342 килограма зърно в годината.

Но през следващите години се забелязва обратна тенденция. Към края на 90-те години добивите на глава от населението на земното кълбо се понижават до 317 килограма годишно.

Броят на хората в глобален мащаб отново започва съществено да изпреварва възможността за по-нататъшно разширяване на световното производство на храна. Още по-ярко се откроява тази тенденция на регионално равнище: полюсите на най-високи темпове на демографски ръст в света / Югоизточна Азия, Африка / не съвпадат с полюсите на най-голямо увеличаване на производството на храна / Северна Америка, Европа, Океания /.

На дневен ред сега е втора вълна на «зелената революция». Но нейното съдържание и последици поражда много повече въпроси, отколкото са задавали навремето на Борлауг, във връзка с химизацията на аграрното производство, с използването на пестициди, на тежка аграрна техника, заплахата от ерозия на почвите.

Същност на новата вълна на «зелената революция» и «бич» на XXI век става използването на генни технологии в селското стопанство.

Днес трансгенните продукти на селското стопанство се отглеждат в промишлени количества или експериментално в над 40 държави. През последните десет години общата площ на земите, на които се отглеждат такива продукти, се е увеличила според някои оценки над 30 пъти.

При това развитието на генното инженерство в селското стопанство става все по-гъвкаво. Появиха се растения, които съдържат гени, взети не само от други растения, но и от риби, от насекоми.

И независимо от това, че генномодифицираната продукция е способна да реши голям брой проблеми, да създаде повече продукти, дори да се бори с отделни болести, потенциалната опасност от подобни «рибоплодове» за здравето на човека е твърде голяма. Всъщност никой не може да знае точно

как ще «откликне» след няколко години или десетилетия в организма на всеки от нас тази, с извинение, «храна».

Не са по-малки опасенията, свързани и с възможни последици от използването на генномодифицирана продукция за околната среда. Мнозина изследователи намират, че използването на продукти с променени характеристики заплашва биологичното разнообразие на видовете, понеже ГМ-растенията в буквалния смисъл лишават от място под слънцето своите естествени събратя.

В края на краищата не бива да се изключва, че по-нататъшното развитие на генните технологии може да превърне подобна продукция дори в управляемо биологично оръжие. Като имаме предвид размерите на заплахата от тероризъм в света, перспективата за разрешаване на противоречията на XXI век по такъв път, чрез не само открито, но и скрито използване на биотехнологии, е плашеща.

Немалко проблеми на аграрното развитие създават както технологиите, така и самите хора. Политиката на отделни държави.

През 1998 година Нобелова награда за икономика бе присъдена на известния английски икономист, философ и социолог от индийски произход Амартие Сен за неговия принос в теорията на икономиката на благоденствието.

Негови трудове разкриха, че голяма част от вината за глада в някои съвременни страни носят правителствата на самите гладуващи държави, заради тяхната социална политика и политиката на разпределение на храните. Оказва се, че голяма бедност и масов глад могат да съществуват дори при наличието на високо и все по-нарастващо производство на селскостопанска продукция.

Но да се обвиняват за това само правителствата на тези бедстващи страни не би било правилно. Селскостопанската политика, която провеждат водещите страни в света, играе не по-малка, а дори и по-голяма роля.

Например общите годишни количества субсидии

в селското стопанство в страните от Европейския съюз надвишава БВП на всички африкански страни. В цената на западната селскостопанска продукция размерът на субсидиите е различен, но винаги висок.

Тази система осигурява не само икономически гаранции на западните фермери и обезпечава производството на селскостопанска продукция за вътрешния пазар. Когато развитите страни спонсорират и субсидират вътрешното производство на селскостопанска продукция, излишъците се насочват към развиващите се страни. Доброволният характер и свободата на подобна външна търговия са твърде условни.

Причината е проста. По данни на Института по селското стопанство и търговията на САЩ развитите страни продават на международния пазар царевичата, соята, памука, пшеницата и ориза на цени, които са по-ниски от реалната стойност на тяхното производство. А понякога продуктите могат да бъдат получени и безплатно като продоволствена помощ от западните страни.

В много държави, където тази практика е всекидневно явление, малките фермерски стопанства и големите предприятия не могат да посрещат задълженията си, да плащат за торове и материали и са принудени да спрат производството, да продават земята. Благородната «спасителна» чуждестранна продоволствена помощ се оказва мина със забавено действие, безспорно насочена срещу националната икономика.

Тоест западните държави не само субсидират своите селяни, но и унищожават от корен нормалното селскостопанско производство в развиващите се страни. Това им е нужно, за да контролират глобалния пазар, за поддържане на пазари за пласмент в бъдеще. Но в не по-малка степен решават и политически задачи за контрол над другите държави. Съществува потенциал за използване на аграрното оръжие за въвлечане на тези държави в орбитата на влияние на своята международна политика или за превръщането на една или друга страна в «държава парий» или в «неблагополучна държава».

При определени обстоятелства и през определени периоди силата на подобно оръжие може да бъде дори по-голяма, отколкото заплахата от ракетна атака или открито военно нахлуване.

Общо взето, тази логика е в ход и днес. Съединените щати официално обявиха, че главен приоритет на тяхната външноикономическа политика е откриването на нови пазари за американските стоки, експанзия и завладяването им. Русия между другото е един от тези «нови пазари», при това твърде привлекателен.

В съответствие с тази външноикономическа, а всъщност и външнополитическа идеология голяма част от потребителите на американски стоки трябва да живеят не в самите САЩ, а зад граница. И американското правителство не само декларира тази цел, а и води агресивна гържавна политика. Политика на глобална търговия, която, ако се налага, може да «отваря» външни пазари не само с уговаряне, но и с помощта на «консервния нож». Политика на методично разширяване на експортните възможности на своите производители, като в това число са, а понякога и на първо място - селскостопанските производители.

Цифрите нагледно сочат замисъла на тази политика. Годишният обем на селскостопанския износ на САЩ е около 60 милиарда долара. Военният износ на Съединените щати в най-добрия случай носи 12-15 милиарда долара годишно.

Всичко казано много ясно разкрива как ролята на селското стопанство като отрасъл на световната икономика днес расте. И расте много бързо. При това растежът е и качествен - проблемите, които е призвана да реши аграрната политика през XXI век са безброй. Но не по-малък изглежда и броят на новите предизвикателства към човечеството, които тя поражда.

При тези условия устойчивостта и ефективността на руското национално селско стопанство се превръщат не само във въпрос на глобалната конкурентоспособност на стра-

ната, но и в ключов въпрос за обезпечаване на националния суверенитет, на националната безопасност.

Да се изолираме от света е просто невъзможно. Разпространението на епидемията от птичи грип на територията на Русия през 2005 година или например промяната в конюнктурата на руския продоволствен пазар след урагана «Катрина» в САЩ нагледно показаха, че ние вече сме вътре в глобалното аграрно развитие.

Значи ни е време не само, както е по традиция, да сравняваме със САЩ нашият износ на военна продукция. Време ни е да се замислим защо, след като имаме такъв аграрен потенциал, ние сме 10-12 пъти по-назад от САЩ в износа на селскостопанска продукция. При това тези размишления трябва да преминават в конкретни действия и държавни решения, в уточняване на съответните принципи на националната безопасност и външната политика.

Освен това трябва да помним, че в глобализацията се свят култивирането на селското стопанство е още един от начините за съхраняване на националната идентичност. Стилът и методите на селскостопанско производство, традиционните занаяти и поминък, националните продукти, земята и нейните труженици са били и остават свързващото звено между културно-историческото минало, настоящето и бъдещето на народа, на всяка нация.

Не случайно днес така нареченият «агротуризъм», «селски туризъм» е един от най-бързо развиващите се отрасли на икономиката в света. При това става дума за предимно «вътрешен» туризъм за гражданите на своята страна. Този туризъм става един от източниците за възпроизводство на националната култура и идентичност.

Същевременно, ако днес например японците масово пристигат в руския Далечен Изток, за да се учат да правят кисело зеле, това в известен смисъл е дори нещо повече от «мирен договор» между нашите страни в сравнение с формалния междудържавен документ.

Аграрната геополитика на Русия

«Историята на Русия е история на страна, която се колонизира - пише Ключевски. - Обхватът на колонизацията в нея се е разширявал заедно с нейната територия. Ту на долу, ту нагоре - това вековно движение продължава до наши дни». Този закон на гържавното развитие, формулиран през втората половина на XIX век, е от огромно значение и днес.

Дори през XXI век усвояването на руската територия не е завършено и е една от основните задачи за развитието на гържавата. Защото запазването на цялостта на страната в съвременния свят означава именно способност за «колонизиране», за култивиране, за развиване на своята земя. Способност умело и ефективно да управляваш богатствата ѝ.

Ако това не го направим ние, ще го направят други. Щом някоя територия на Русия или отделни нейни участъци загубят своя владетел, стопанин, работник, там гържавата престава да съществува.

На фона на световния демографски взрив пред нас се изправя в целия си ръст проблемът за депопулацията. В перспектива през най-близките десетилетия Русия рискува да се превърне в «празно пространство» и да стане обект на експанзия от страна на други страни. Ако Русия не съумее да запази ефективното единство на своята територия, това ще се превърне в изключително тежка грама и то не само за нейните граждани.

Днес населението на нашата страна е разпределено по територията ѝ крайно неравномерно, а самата Русия като цяло е слабо населена страна (средната плътност на населението е 8,9 човека на кв. км.). Но докато европейската част на Русия по плътност на населението все пак е съпоставима с много от развитите страни (тук тя е например колкото тази в САЩ), то в азиатската част, която е 75% от територията на страната, живее едва 22% от населението, а населеността е извънредно ниска. Демографският потенциал на Сибир и Далечния изток явно не е достатъчен за усвояването на намиращите се тук природни богатства, пък и изобщо за създаването на икономическа, социална и комунална инфраструктура до-

ри в границите на така наречения главен пояс на заселване, който като източен клин се изопва наголу край Транссибирската железопътна магистрала.

Заплахата от раздробяване на Русия, от колонизиране на нейните източни територии от други народи е до голяма степен проекция на особеностите, в това число и на селското развитие, на азиатските райони на страната. Може да се каже, че аграрното производство в западната част на Русия, особено в нечерноземната зона, се е развивало до голяма степен интензивно, докато изтокът е бил по-скоро зона на екстензивно земеделие. Главно условие за селскостопанското усвояване на източните територии през съветско време е гържавната политика на преразпределяне на миграционните потоци на изток - за усвояване на Сибир и Далечния изток. С разпадането на Съветския съюз регулирането на миграционните потоци спира, гържавата вече не подпомага колонизацията, подходяща инфраструктура за усвояване не успява да се създаде. А «разоравашите целините», ония, които не успяват да се вкоренят върху източните земи, поемат в обратна посока.

Но проблемът не е само в това, че ако в източен Сибир и в Далечния изток и занаят се запази тенденцията към обезлюдяване, а жизненото равнище си остане ниско, както и преди, Русия неизбежно ще загуби суверенитет над тези региони. В крайна сметка аналогични процеси заплашват и останалата територия на страната. Просто ние по-малко ги забелязваме и те не са така политизирани в сравнение с Далечния изток, заради външна заплаха от страна на съседни гържави.

Например днес, по официални данни, селата в Русия, които нямат постоянни жители, вече са 13 000, което е около 10% от общия брой. Три четвърти от тези умиращи селища се намират в Централния и Северозападния икономически район. Тоест в историческия център на страната. И щом те отмират, какво ще е бъдещето на Русия?

Освен това Русия губи и своя земеделски, аграрен потенциал. И при това го губи съзнателно. Началото на този

процес започва през съветско време, но той се засили още повече след разпадането на СССР. Ако през 1960 година селскостопанските производители са разполагали на територията на РСФСР с 227 милиона хектара земеделски имот, през 1990 година те са вече 222 милиона хектара, а през 2003 - 220 милиона хектара. Още по-сериозно намаляват орните земи - от 133 милиона хектара през 1960 година до 132 милиона през 1990-а и едва 117 милиона хектара през 2003 година. Общото количество на посебните площи през периода 1990-2003 година намалява с 33 милиона хектара. В днешно време тези показатели са още по-ниски - запустяването на земите и процесът на прехвърляне на земи, предназначени за селскостопанско производство в други категории активно продължава и сега.

И всичко това става по време, когато в света се търсят източници за разширяване на производството на храни. Търсят се нови земи. Пак ще повторя, че не е далеч времето, когато пропиляването на милиони хектари орна и селскостопанска земя ще бъде не само глупаво, но и небезопасно.

В Русия земите, годни за усвояване, са 10% от световните запаси на продуктивна орна земя. Този «златен земеделски фонд» няма да остане неусвоен. Природата не търпи празно място. А бъдещата глобална борба за жизнено пространство ще бъде още по-безкомпромисна.

Съзнавайки тези проблеми, трябва да помним, че ролята на селското стопанство и усвояването на територии за селскостопанско производство от страна на държавата е ключова. Дори един безгъл поглед към историята на Русия ще ни покаже, че селската колонизация на страната, усвояването на нови територии и райони от земеделците и казаците винаги са били изключително мощен ресурс за укрепването и развитието на руската държавност. Още в началото на ХХ век именно протежираната от държавата селска експанзия в Сибир Столипин смята за най-важния механизъм за развитието на капитализма в Русия, а също така и за решаването на селския гребноземелски и общинен въпрос.

Тези исторически тенденции и закономерности имат ясно логично обяснение. Селското стопанство, което се характеризира с голяма териториална разреженост и ниска концентрация на производството, гарантира заселване на голяма територия на държавата. Заселването на територията, необходимостта от ефективна организация на селскостопанското производство на нея стимулират възникването на комуникации, което позволява свързване на периферните райони на страната с централните области.

Подобно социално и инфраструктурно усвояване на регионите на практика е главният двигател на развитието и укрепването на държавата. Всеки «геополитик» знае, че най-доброто и най-ефективното средство за запазване на държавата и нейния суверенитет е богатото, процъфтяващо и многобройно население, което работи на своя земя.

Прегледът на днешните проблеми и задачи на новото развитие на капитализма в Русия, в това число и на селския, на аграрния капитализъм, тези принципи трябва да се знаят наизуст. Например нашето правителство отдавна трябваше да разбере, че растящата и добре развита мрежа на местните, в това число и на селските пътища, не означава само алтернативна заетост на село, развитие на търговията и обслужването, възможност за селски туризъм, гаранция, че «бърза помощ» ще дойде навреме. Тя има и редица други, не по-малки, дори и по-важни, последствия и предимства за вътрешната геополитика на държавата.

Заедно с пътищата се развива цялата инфраструктура - съобщения, газификация, жилища. Появяват се възможности за формиране на качествено груг пазар на труда, повишаване на трудовата мобилност на населението. Възникват нови плацдарми за по-интензивно и пълно усвояване на труднодостъпните или дотогава изоставени земи. Или иначе казано, за повишаване на равнището на контрол над територията на собствената си страна.

И накрая, развитието на инфраструктурата има

пряка връзка със снижаването на изгръжката на селскостопанското производство, за повишаване на стоковото производство на селското стопанство, за създаване на нови пазари и конкурентоспособност на нашия селянин в глобалната геоикономика.

В крайна сметка това ще подпомогне икономическото развитие на цялата страна. Ще създаде благоприятни условия за живот и развитие на селото, а значи и за процъфтяването му. Ще способства за благополучието на националната безопасност и цялостта на държавата.

Честно казано, не зная какво още да кажа, за да убедя единия от нашите проблеми - глупациите - да започнат да решават втория - да строят пътища.

Днес на държавно равнище е крайно необходимо да осъзнаем, че аграрната политика не е само политика на развитието на един дял от икономиката. В много по-голяма степен тя е и политика на запазване и усвояване на държавната територия. Политика на запазване на страната и запазване на народа. Политика, водеща до национална безопасност.

В противен случай в Русия ще продължи печалният и трагичен процес на формиране на трайни огнища на постоянна и непреодолима селска бедност. В страната ще продължат да растат и се множат вътрешни «региони на третия свят» - особени черни дупки в социално-икономическата и политическата тъкан на нашето общество.

И с всеки нов цикъл: «неефективност на селското стопанство и инфраструктурата - обедняване на хората - намаляване на населението на село» в тези «селски гета» ще гасне надеждата на Русия за развитие и конкурентоспособност през XXI век. За да разберем за какво става дума, достатъчно е да погледнем много от държавите в Азия и Африка. Те се борят едновременно с глада, бедността, с гражданските войни и непрекъснато им се налага да просят помощ от западните страни.

За да не стане така и у нас, Русия трябва да осъзнае и да реши един наистина фундаментален социологичен проблем - да осигури връщане на хората на село. Като не забравяме,

че процесът на урбанизация, ръстът на градовете в продължение на векове е естествен за всяко съвременно общество. Че селското население на Русия през последния век и половина е намаляло от 85 на 25% и този процес е икономически обоснован.

Освен това заради грешките на «индустриалната мобилизация» животът на село у нас практически е равнозначен на заетост и работа в селското стопанство. Затуй и днес промяната на структурата на аграрния сектор и намаляването на заетостта в него продължават да се възприемат като процес, който е равнозначен на съкращаване на общия брой на селските жители.

Но не е така. И не трябва да бъде така от гледна точка на социално-икономическите и геополитическите интереси на развитието на страната. Запазване на необходимото равнище на селска колонизация на Русия, недопускане на хипертрофиран ръст на градовете, създаване на качествени модели на неземеделска заетост и живот на село - всички тези задачи са крайно важни за днешна Русия. Задачи на държавната политика. И за тяхното решаване трябва да бъде формулирана и реализирана на държавно равнище пълноценна програма за възвръщане на руското село към живота.

През съветско време имаше един известен лозунг: «да изравним града и селото». Но тук не става дума само за създаване на съпоставимо с града равнище на живота на селото, равнище на доходите на населението. Нужно е още - и то преди всичко - да се създадат на село свършено друго качество и комфортност на живота. Да се осигурят на човека, който живее на село, пълноценни възможности за самореализация. При това, още веднъж ще подчертая, самореализация не само в селскостопанското производство, но и във всички други сфери.

В днешно време селският живот има редица очевидни и ценни преимущества - екологични, психологически. В съвременния свят това са най-важните фактори за социално самочувствие на човека. И би било мотивирано да предположим, че при наличието на равни условия тъкмо тези предимства на

селския живот биха могли да накарат много хора да се преселят на село, да потърсят спасение от хватката на мегаполисите в «едноетажната» крайградска и селска Русия.

Днес подобни процеси текат и в повечето европейски страни. Равнището на живота и развитата инфраструктура на селото осигуряват необходимия комфорт и пространство за самореализацията на човека. Животът в града вече не е непременно условие.

Ето и ние днес трябва «да изравним» не само икономическите условия на съществуване в града и селото, но и цялата инфраструктура на живота, качеството на «жизненото пространство». Масова селска средна класа, масов «селски буржоа» - ето какво ни е най-нужно сега. Казано с думите на Пушкин, трябва отново да превърнем селото в «приют спокойствия, трудов и вдохновенья».

Неотдавна Китай заяви, че има намерение сериозно да модернизира своите селски райони до 2010 година. И поточно, напълно да ликвидира селската бедност в страната. За това ще бъдат заделени огромни средства. КНР има намерение не само да повиши доходите на селяните, но и да внедри нови аграрни технологии, да подобри екологията на село, да построи пътища, да даде на хората ново образование и да разшири възможностите за неаграрна заетост в селските райони. Няма съмнение, че китайците ще постигнат своето - през последните петнадесет години селската бедност в КНР намаля с повече от пет пъти.

Един рядък пример, когато наистина трябва да си спомним лозунга «да настигнем и надминем». При това трябва да имаме предвид и другата страна на китайската стратегия - стимулиране на миграцията на китайските селяни. В това число миграцията в Русия.

Опит за убийство

Недалновидността на аграрната политика в съвременна Русия става особено очевидна и в контекста на още един проблем - приемането на нашата страна в Световната търговска организация (СТО). Тук нашият селски капитализъм не само се сблъсква с коренна трансформация на търговско-икономическите отношения между държавите на международната арена. Не просто попада в тежка зависимост от глобалните процеси. Той се оказва и в центъра на новото външнополитическо съперничество между държавите, което проверява доколко силна е конкурентоспособността на руската икономика.

Процесът на разширяване на СТО на практика е експанзия - присъединяване на нови членове по правилата и принципите, установени от първите държави, влезли в нея. В процеса на многостранните и двустранните преговори досегашните участници в системата на международната търговия активно използват средства за натиск върху кандидатите за членство в организацията.

Русия изпитва този натиск в не по-малка, а дори в по-голяма степен, отколкото много други страни. Защото страхът от нашия икономически потенциал, в това число и на аграрния сектор, кара другите държави «да се презастраховат», като ни поставят максимално тежки и строги условия.

Ето цифри. Първоначално исканата от нашата страна при постъпването ѝ в Световната търговска организация сума за държавна поддръжка на селото и на аграрния експорт е съответно 83 и 1,6 милиарда долара. В днешно време нашето искане увяхна до 10 милиарда долара за субсидиране на селото и около 160 милиона долара субсидии за експорта.

Жестоката преса от страна на страните-членки на СТО, се усеща и по въпроса за приоритетите при изразходване на средствата, поискани от Русия. Настоявайки тази сума да се изразходва предимно за развитие на второстепенните сектори растениевъдство и животновъдство, страните от СТО фактически открито се обявяват за съкращаване на експортния потенциал на Русия по основните стокови селскос-

топански категории - зърнени и маслодайни култури.

Тази политика на лидерите на световния аграрен пазар по отношение на Русия не поражда особено учудване - ние не за пръв път се сблъскваме със сплашването с «руската мечка» и желанието тя да бъде укротена.

Но не е ясно нещо друго: как тъй и защо нашето правителство прави огромни жертви в ущърб на националната икономика, за да се напъха в този «терариум на приятелите» на свободната търговия? Защо не се пазари до последно, както правеше споменатият вече Китай. И само Китай ли? Дори Монголия, в съюз с няколко други страни, се изхитри преди няколко години да води упорити и в много отношения успешни преговори, за да запази облекченото кредитиране на селскостопанските производители, за предоставяне на държавни субсидии за аграрно производство и закупуване на аграрна техника.

Ние това не го правим. И както посочихме при селското стопанство, в резултат на гадното «желание да бъдем приети», заслужаващата по-добро приложение «политическа воля» на федералното правителство звучи в явен дисонанс с икономическата логика.

За руското село при сегашното му състояние приемането ни в СТО с ускорени темпове представлява не само сериозна опасност. Именно селското стопанство и свързаните със селото отрасли на промишлеността ще понесат най-голямата тежест в сравнение с останалите отрасли на родната икономика.

Според изчисленията на Министерството на селското стопанство и Руската селскостопанска академия присъединяването на Русия към СТО ще намали руския дял в световния износ от 1,3 до 1% като едновременно увеличи вноса в страната с 1,9 до 2,3%.

Което означава, че сумарният риск от понижаването на конкурентоспособността на руския аграрен сектор ще възлезе на 4 милиарда долара. В същото време аналогична

сума - около 4,2 милиарда долара годишно държавни субсидии е необходима само за възпроизвеждане на сегашното, по същността си стагниращо равнище на родното селско стопанство. Впрочем тези средства днес почти не стигат до селото.

Политиката на отстъпки, която Русия последователно води при преговорите със СТО, изглежда още по-странна, като се има предвид, че в сравнение с водещите страни в света протекционизмът и държавната подкрепа на селското стопанство в Русия са минимални.

Достатъчно е да вземем промеждутъка от време 1993-1995 година, който днес, след поредица от необясними отстъпки, ние предлагаме на страните от СТО за база при уточняване равнището на допустимото държавно субсидиране на селскостопанския сектор.

Показателят аграрни мероприятия за стопанисване на един хектар орна земя сочи, че по това време в Русия за целта са отделяни 65 долара, в САЩ 333 долара, а общо в Европейския съюз - 1587 долара на един хектар. Ще го повторя, ако някой не е разбрал - хиляда петстотин осемдесет и седем долара. Тоест субсидирането на европейския селянин е било 24 пъти по-голямо отколкото в Русия.

В днешно време митата за внос на селскостопански суровини и храни в Русия са много по-ниски в сравнение със страните членки на СТО. Среднестатистическата митническа тарифа за внос на селскостопанска продукция у нас е около 15%. В развитите страни членки на СТО е няколко пъти по-висока. При отделни групи стоки е по-висока десет и повече пъти. След приемането ни в СТО митата за вноса може да се увеличат малко. Но те пак ще бъдат по-ниски, отколкото при конкурентите.

Не бива да изпускате още нещо - въпросът за износните мита при встъпването ни в СТО ще се отрази много болезнено на още един отрасъл на нашата икономика - машиностроенето, в това число и селскостопанското. И тук ние пак не си оставаме място за маневриране. Максимално възможни-

ят размер на митата е предложено да бъде зафиксиран на сегашното равнище - 5%, за по-голямата част от вносната продукция. Тоест ние окончателно откриваме пазар за вносна техника и дори не се опитваме да получим някаква отсрочка във времето. Логиката на подобно решение може да бъде само една - правителството е решило да подпише присъдата на родното селско машиностроене. Смъртната присъда.

Освен това никои не гарантира, че след присъединяването ни към СТО положението на нашия селянин няма да се влоши още повече. Да вземем например случая с вноса на месни суровини. През 2003 година е въведен безусловно протекционистки механизъм за квоти на импорта, при който се подграбна постепенно намаляване на квотите и глоби за суровините, постъпили над разрешеното.

Първо, не са въведени ограничения за продуктите от преработена месна суровина. Макар че в цял свят се стараят да възпират вноса на готова продукция много повече, отколкото вноса на суровини. В резултат нищо не пречи днес да напълнят Русия с някакви опаковани и обработени вариации вместо със сурово месо. При това по фактически субсидирани цени, представяйки ги за произведени в Беларус - Украйна или «някъде в Калининград».

И това не е всичко. Квотите ги въведоха преди две години. Но през 2005 година, като поредна политическа отстъпка при преговорите за влизане в СТО, руското правителство прави стъпка в обратна посока - сключва споразумение със САЩ за повишаване квотата на американския внос. Как при това положение руските инвеститори ще планират бизнеса си, как груп път ще повярват на държавата и ще вложат средства за разширяване на животновъдните мощности, не е ясно.

Изводът не е сложен - руската национална аграрна политика и без това днес е една от най-либералните в света. Като настояваме да се присъединим към СТО в максимално кратки срокове, ние рискуваме да влезем в системата на световната търговия структурно съвършено неподготвени за

конкуренция. Наведнѣж ще загробим своето тракторно и селскостопанско машиностроене, фуражната и химическата промишленост, предприятията за преработка на месо и мляко.

Логичен край на целия този поначало пагубен стремеж на нашето правителство да затѣне в СТО е мизерната сума, която Русия иска да ѝ бъде разрешена за субсидиране на селското стопанство. Ние се пазарим да ни позволят да харчим за селското стопанство 10-15 милиарда долара годишно. И постоянно отстъпваме към най-долната графа на скалата.

Европейският съюз, САЩ, Япония имат съвсем други възможности за държавно финансиране на селскостопанските програми. На САЩ им е разрешена годишна държавна подкрепа на селото в размер на 30 милиарда долара, на Япония - 38 милиарда. На Европейския съюз - почти десет пъти повече от исканото от руска страна - 90 милиарда долара.

Така че някаква изгода за рогното селско стопанство от ускореното ни влизане в СТО едва ли ще има. Нашето правителство надълго и нашироко ни обяснява, че след като Русия сама се напѣха в месомелачката на световната свободна търговия, пред нас, видите ли, ще се отворят външните пазари, а към руската икономика ще заплуват евтините «дълги пари» на западните банки и застрахователи.

Само че външните пазари с тяхната бясна конкуренция трябва и да се открият. Вижте как тези пазари «се отвориха» за новациите от страните на Източна Европа, които неотдавна влязоха в СТО. А нашите финансови ресурси, възможностите за субсидиране на експорта са несравними с насрещното цунами на вноса.

Да разчитаме на свой ред, че западният финансов ресурс веднага ще бъде насочен под формата на кредити към селото, е преждевременно. Прекалено различна е менталността на руските заематели и западните кредитори. На последните са чужди или поне странни такива «атавизми» на руското селско стопанство като преобладаващият брой на помощните стопанства в общата структура на селскостопанското

производство. Огромната задлъжнялост на аграрния сектор към бюджетите на различни равнища. Липсата на ясни гаранции за собственост на селскостопанския производител върху обработваната от него земя и зависимостта на руския капиталист от своеволията на новоруския «господар болярин» - от впилия се в земята чиновник.

След пълната либерализация на аграрния и продоволевения пазар в началото на 90-те години, след 15 години хронично слабо финансиране на селото, нашето селско стопанство отново попада «от трън на глог». Попада в новия, свръхлиберален пазар на СТО без сериозна гържавна помощ. В резултат на това селският капитализъм в Русия рискува «да умре, преди да се роди».

Впрочем, дори и след това, капитализъм в руското селскостопанско производство е напълно възможен. Само че той ще бъде напълно чужбински, собственост на западните страни, аграрен сектор с евтината работна ръка на руския селянин. Никой и нищо няма да попречи тогава на чуждия стопанин да изкупи нашите селскостопански имоти, елеватори, преработвателни предприятия. И окончателно да погребее селското машиностроене. Накрая именно чуждият капитал ще осъществи върху руските плодородни земи конкурентно производство на селскостопанска продукция и ще завоюва с нея световните пазари. Само че това вече няма да е Русия!

Днешният селски капитализъм в Русия

Въвлчването на Русия в световния пазар при неизгодни за нея условия далеч не е единственият проблем на нашия аграрен капитализъм. В развитието на селското стопанство у нас са налице огромен брой и стари, и относително нови икономически и социални проблеми. Тъй като правителството е заето с други работи, с «по-интересни» макроикономически въпроси, малко внимание отделя за тяхното решаване.

Вярно е, че днес в рамките на очертаната от президента на Русия система на национални проекти нашето правителство се размърда и започна да обръща лице към селското стопанство. Но ни е страх, че планираните решения и действия в аграрната сфера може да се окажат недостатъчни.

"Макроикономическото" и «технократско» възприемане на селското стопанство само като отрасъл на икономиката, не позволява на правителството ни да види главното. Да види, че селското стопанство е основата на националното развитие и крайъгълен камък на социалната консолидация.

През 1876 година в своя «Дневник на писателя» Фьодор Достоевски отбелязва: «Редът във всяка страна - политически, граждански, всякакъв - е винаги свързан със земята и с характера на земеделието в страната. Какъвто е характерът на земеделието, такъв е и характерът на всичко останало. Ако сега у нас, в Русия, има нещо, където да цари най-голямо безредие, това е в собствеността върху земята, в отношенията на собствениците към работещите и помежду им, в самия характер на обработването на почвата. И докато всичко това не се уреди, не очаквайте здрав ред и във всичко останало.»

Златни думи на нашия велик писател и философ, които не са загубили и грам от значимостта си през отминалия век и отгоре. Думи, които и досега сочат истинското и подобаващото място на аграрната политика при решаването на стратегическите задачи, които стоят пред Русия през XXI век.

На нас сега ни трябва бързо и по същество да загълбочим нашата гържавна политика в аграрната сфера. Да придобие тя съвсем друго качество и дълбочина. А за да постигнем това, трябва най-напред внимателно да се възгледаме в процесите, които протичат днес в селото и в аграрната икономика.

Време на полуразпад

Нека признаем, че за нашето селско стопанство икономическата криза през 1998 година се оказа голяма сполука. Кризата на суровинната експортна икономика, свързана с рязкото падане на световните цени на нефта. Пак се прояви историческата закономерност на нашата икономическа политика - единствено изчезването на валутната нефтена «възглавница» принуждава държавата да помисли за собствения си производител.

Именно тогава аграрният сектор, както и някои други отрасли на вътрешното производство можаха замалко да нормализират дишането си, да изскочат изпод петата на вноса. Девалвацията на рублата позволи съществено увеличаване на ефективността и конкурентоспособността на руското селскостопанско производство.

В селското стопанство започна икономически растеж. Общо за шест години - периода 1999-2004 година, той стигна 26%. През 1999-2001 година ръстът на аграрния сектор достигна внушителните 5-7% годишно. Родната хранителна промишленост, най-после потърсена и получила руска суровина, растеше още по-бързо - до 14% годишно.

Но «щастие», както става обикновено, не трая дълго. От 2002 година руското селско стопанство започна да замира - не повече от 2% годишно. На фона на общия ръст на икономиката средно с 6-7% това беше вече на практика нова селска криза.

Към 2005 година целият възстановителен ефект на девалвацията през 1998 година беше изчерпан. Равнището на вноса на селскостопанска продукция днес в много отношения надвишава показателите «отпреди девалвацията». Темповете на растеж на вноса са много по-високи, отколкото при родното селско стопанство с неговите стагниращи 1,5% годишно.

Ясно е, че за да се озове селото в това положение, отново играят роля възстановените високи цени на нефта и ръстът на суровинния експорт. Или с други думи, отново се възпроизведе вече неведнъж споменатата циклична алтерна-

тива «нефт-зърно» в приоритетите на икономическата политика.

Но не е само това. Икономическият растеж в началото на 2000-та година показва цял куп вътрешни, изначални проблеми на селскостопанския отрасъл. Както отбелязват мнозина експерти, в Русия днес изобщо не съществува еднно селско стопанство. Еднина, еднородна аграрна икономика няма.

Днешното селско стопанство, неговите отделни сектори у нас живеят наведнъж в няколко измерения, в няколко паралелни реалности. По отношение на някои от тях може да се каже, че там се развива нормален селски капитализъм. Останалите често пъти имат слабо отношение към икономиката и са организирани по някакви свършено други закони.

Най-напред характерна за аграрния отрасъл в момента е настъпилата през последните години и описана от много специалисти рязка поляризация на селскостопанските предприятия.

От една страна, възстановителният икономически растеж през първата половина на 2000-та година, мерките за държавно финансово укрепване на селското стопанство изиграха ролята на «реактив» в отрасъла за създаване на нормален селски капитализъм, на мощно ядро от ефективни стопанства. Много от дотогавашните предприятия бяха реорганизирани, станаха собственост на частния бизнес, получиха инвестиции и съвременни технологии. По същата схема руският бизнес създаде и свършено нови производства.

Но от друга - в руското селско стопанство има огромен брой неефективни производства. Много от тях са на загуба и постоянно се намират на границата на фалита. Икономическият растеж през последните години си направи с нас лоша шега - той прекъсна загиването им и удължи агонията. Затова масовата криза, «масовите фалити» на неефективните селскостопански производители предстоят. А не бива да забравяме, че именно в тези стопанства са заети най-голям брой работници.

Друг сериозен проблем представлява нарастващата териториална концентрация на високоефективното селскостопанско производство. В днешна Русия крайградското стопанство и стопанството на затънтения край, селското стопанство в южния край на страната, в нейните централни райони и, например в Поволжието и Сибир, дори не са, както се казва, «лице и опako», а много по-различни.

Ако погледнем например къде са съсредоточени най-продуктивните и ефективни стопанства на зърнения пазар, практически това ще бъде Южният регион на страната. При това според данните от изследванията на Центъра за анализ на агропродоволствената икономика от година на година тази тенденция расте в пълно съответствие с увеличаването на разрыва между добивите по линията «юг-север». През 2004 година разликата е вече в двуцифрени числа - 35-36 и повече центнера от хектар в южния край на страната и едва 18-20 центнера средно от хектар в централните и северните райони.

На свой ред предприятия лидери в животновъдството са най-вече крайградските стопанства, ориентирани към пазарите на големите градове. Всички останали практически са неконкурентоспособни. И едва ли не на първо място причината е слаборазвитата инфраструктура. Колкото са подалече от града, толкова по-малко са обезпечени с пътища, съобщения, газ. Икономическа ефективност при подобни условия е изключена.

Поляризирането на икономическата и териториалната ефективност на стопанствата обективно води и до концентрация на производството, до неговото окрупняване. Както показва в изследванията си професор Василий Узун (Общоруски институт по аграрни проблеми и информатика), това най-много личи в животновъдството и птицевъдството, където например 100-те най-големи компании днес произвеждат 50% от птиците и свинското.

Пазарът на зърно не е толкова концентриран, но

и тук в сравнение със средата на 90-те години концентрацията на производството е нараснала над два пъти. През този период на пазара за мляко аналогичният показател на концентрация се е увеличил почти три пъти.

Най-общо, днес 40% от селскостопанските предприятия, които са финансово стабилни, произвеждат 75% от стоковата продукция на националното селско стопанство. Останалите, общо взето, съществуват извън пазара, на полунатурална основа. Тоест фактически извън границите на селския капитализъм, който се формира в Русия.

Не бива да забравяме и личните стопанства, които, в резултат на икономическия провал, в началото на 90-те години бяха основата на селскостопанското производство и оцеляването на населението в селата. Тенденциите за тяхното развитие също са противоречиви.

Днес отношението към гачата на московчани например и на жителите на другите региони е съвсем различно. Статистическите данни сочат, че почти шестдесет на сто от руснаците възприемат двора на гачата по-скоро като мощно стопанство, като допълнителен източник на семеен доход. Но при жителите на Москва и Санкт Петербург е много голям процентът на ония, които отиват там преди всичко за почивка - 72%. А доскоро цифрите бяха почти еднакви. През първата половина на 90-те години почти всички московчани също отиваха на гачите си да копаят и оцеляваха с отглежданите от тях продукти.

Ясно е, че при икономически растеж на селския сектор и появяване в него на ефективно «капиталистическо ядро» личното помощно стопанство ще намалява. Цветните лехи ще изместят картофите не само в столиците, но и в други региони, където е налице ефективен аграрен капитализъм.

И само там, докдето не стигнат ефективните агрохолдинги и фермери, където хората нямат възможност да работят и нормално да печелят в селскостопанското предприятие или благодарение на новите алтернативни форми на

заестост на село, само там личното помощно стопанство ще остане основна форма за оцеляване на селското население.

Всички описани противоречиви тенденции в развитието на селото, разпагът на единното селско стопанство на редица сектори, слабо свързани помежду си с единните закономерности на развитието, може би не биха били толкова голям проблем, ако го нямаше едно «но». Основно препятствие е липсата на ясна и последователна държавна политика по отношение на толкова сложното селско развитие.

Не се взема предвид, че едни и същи действия и управленски решения влияят съвършено различно, понякога право противоположно на многобройните «паралелни реалности» в селското стопанство. Често се игнорира слабата приспособеност на селото към условията на чистата пазарна стихия, зависимостта от външни фактори и климатични условия, сезонният характер на производството, спецификата на търсене на селскостопанска продукция.

Досега държавата не е осъзнала едно толкова основополагащо нещо в аграрната икономика, каквато е спецификата на циклите в аграрното производство, където най-краткият производствен цикъл трае не по-малко от 4 месеца. Средно аграрните производствени цикли траят от 2-3 до 7-8 години. Спомнете си, например, седемгодишния цикъл за използване на земята. Или колко време е нужно за създаването на пълноценно и качествено стадо едър рогат добитък.

Всичко това коренно отличава селската икономика от много други отрасли на промишлеността и националното стопанство като цяло. А традиционното за нашата държава годишно планиране е прекалено малък срок и недостатъчен инструмент за регулиране на селското стопанство.

Неспособността и нежеланието да се премине към дългосрочно планиране, да се изградят съответстващи модели на развитие на отрасъла и неговото държавно финансиране са сериозен проблем на аграрната политика.

Друг пример - тоталната липса на техническо снабдяване на селското производство. Износът на транспорт, машини и оборудване за отрасъла достига до 60%, а според някои експертни оценки до 80%. Средната възраст на тракторите на село са пенсионните за тях 10-11 години. Производството на селскостопанска техника спадна така, че както се казва, повече няма накъде - днес неговият дял при различните видове машини е от 4 до 12% спрямо равнището на 1990 година. Да не споменаваме, че технологичното равнище на селското машиностроене в света през последните години отиде напред.

Ситуацията е парадоксална. Дефицитът на съвременни мощности на село е очевиден, а продукцията на родното селскостопанско машиностроене не се търси.

Причината не е само в неплатежоспособността на селото, но и в странната, ориентирана само към внос държавна политика. Например по лизингова програма на село се доставя най-вече продукция на западното селскостопанско машиностроене. Кое то ежегодно провокира 1,5 до 2-процентов растеж на вноса на селскостопанска техника в Русия.

Излиза, че нашето правителство, което дава между другото държавни, народни пари за лизинг, поддържа западния производител. На този фон производството на западна техника от готови елементи в Русия изглежда относителна придобивка. А на практика това не е нищо друго освен обходен път пак на същата политика. «Джон Дийър» и «Клаас» са нещо хубаво. Но не и срещу унищожаването на нашите «Дон» и «Енисей».

Или да вземем следните цифри. Според изчисленията на руското министерство на селското стопанство производственият потенциал на нашата страна е 110-120 милиона тона зърно годишно. Но дори и сега, когато събираме по 70 милиона тона зърно, селянинът охка и плаче. От обидата и недооценяване. Той се гордее със своя труд, той очаква истинска, адекватна оценка на титаничната си работа. Но зърното е евтино. Реколтата голяма, а цената - копейки. Няма как да го продаде на нормални цени, да оправдае разходите, да върне креди-

тите, да нахрани и облече семейството си. Над руското село цари проклятието на голямата реколта.

Има като че ли опити да се реши проблемът, но те са плахи и половинчати. Въведоха гържавна намеса, но тя или закъснява, както беше до тази година, или е толкова мизерна, че не позволява вдигане на пазарната цена на зърното до нормално равнище. Да не споменавам, че решенията за отделяне на средства се вземат пътъом, трябва лично президентът на страната да се намеси, за да потръгнат нещата. Да пробиеш на конкурентните експортни пазари също е сложно, още повече без сериозна гържавна подкрепа. Пък и стопанствата като правило не могат да се доберат до там направо.

В резултат на това или хвърлят селянина в ръцете на изкупчика с неговите никакви цени, или го заставят да хитрува, като запазва зърното. Това също струва огромни средства, пък и качеството, естествено, не е същото, част от реколтата изгнива. Може би нещата могат да се променят с иновации в аграрното производство, като например подходяща технология при вършитбата. Но по-сериозни намерения, някакви стъпки в тази насока няма. Въобще липсва система от дългосрочни мерки по този въпрос.

С парадоксите на богатата реколта бихме могли да се справим и чрез качествено развитие на преработвателната промишленост и животновъдството. Чрез трансформирани на зърното в крайна продукция и нарастване на добавената стойност. Както простичко, по селски, го казва краснодарският губернатор Александър Ткачев, «зърното трябва да минава през кравата». А точно той знае как стоят нещата - за Кубан, главната житница на страната, богатата реколта всяка година е основен проблем.

Но тук не можем да отминем още един въпрос, който е актуален за всеки селянин. Това е цената на «горивото». На научен език този проблем се нарича измъкване на пари от селото заради увеличаващата се цена на горивото в сравне-

ние със себестойността на селскостопанската продукция.

По данни на споменатото министерство разходите за гориво в себестойността на селскостопанската продукция са се увеличили от 2,55 през 90-те години до 9,5 - 10% през 2004 година; ако през 1990 година за закупуването на един тон дизелово гориво е било необходимо да се изразходва 0,5 тон пшеница, през 2004 година вече са 4 тона. Миналата година по изкупни цени един килограм живо тегло на едър рогат добитък беше еквивалентен на 1,5 литра бензин, а при свинете - на 2,5 литра. За да купят литър дизелово гориво, селяните са принудени да продадат 3 литра мляко. В резултат само през миналата година заради поскъпването на горивото селото е загубило 20 милиарда рубли.

Обявеното в края на 2005 година замразяване на цените на бензина сигурно ще завърши с напълно традиционната за нас ситуация: «искахме да е по-добре, а стана както винаги». У нас и без това всяка година цените на горивото растат точно по график - срещу сеитбената и жътвената кампания. Трудно ми е да си представя какво ни чака през пролетта на 2006 година.

Скоковете в цените на горивото никога няма да престанат, докато налогът върху полезните изкопаеми у нас е тясно свързан с галопиращите цени на нефта в света. Нашият селскостопански производител, пък и въобще всеки вътрешен национален производител ще продължи да плаща с труда си и със своята копейка за взривовете в Ирак, природните катаклизми в Мексиканския залив или растежа на производството в Китай. Въобще за всичко, което покачва световните цени на нефта.

На този фон предложението на министерството на икономическото развитие към селяните да купуват гориво за година напред изглежда като откровен призив «да си окачиш въжето». Съвсем очевидно е, че средства за закупуване на достатъчно гориво, че и на днешните надоблачни цени, при това за година напред, руското село просто няма. А пък ако внезапно

- ама само внезапно! - цените му през следващата година пагнат, купеното сега «за цял живот» гориво ще се превърне в златен гроб на родната агропромишленост.

И се получава така, че диспропорцията в развитието на аграрния сектор и суровинните отрасли, съзнателно пренебрегвана от страна на правителството, от година на година води само към едно. Икономически напълно оправдано селянинът скоро ще откаже да сее, да обработва земята, да прибира реколтата. С цел икономисване на гориво и заради справедливи цени на зърното.

И най-общо казано, точно това чакат, нервно потривайки ръце, всички онези глобални аграрни корпорации. Нашият селскостопански и продоволствен пазар за тях и без това е миден. А пък ако им го предоставим със собствените си ръце ще налетят като скакалци. Голяма радост ще е, но не за нашия селянин.

Земята стене

Няма да е преувеличено, ако кажа, че всички посочени икономически проблеми на развитието на днешното руско селско стопанство в основата си имат един корен. Заради онова, което Достоевски нарича безреגיע при собствеността върху земята. Нерешеността на този прословут земеделски въпрос, липсата на ефективна собственост върху земята както и преди най-много възпира развитието на селото.

Нашите реформатори си мислят, че гържавата е изпълнила своята основна мисия по отношение на селяните и селското стопанство още в началото на 90-те години. Когато провеждат масова «гяловизация» на селото, която по своите дългосрочни последици за руското село стои в една позорна редица редом със знаменитата Чубайсова «ваучеризация» на руската икономика.

Пак под изтъркания лозунг «земята - на селяните» тя става от колективна в гялова собственост, а на практика гържавата оставя селяните без земя и без други средства за съществуване.

"Земеделските гялове» и досега повечето селяни са виждали само като красиво свидетелство за право на гялова собственост върху земята. Те са само на книга и виртуални, защото системата изобщо не възнамерява да раздаде на селяните земя, която можеш да докоснеш, да усетиш в шепата си.

Което означава, че селянинът както и преди си остава в положението на полукрепостен, защото хартийката не е земя да я обработиш, но и никъде не можеш да отидеш без нея. Дори да я продадеш свободно често пъти не става, защото властните князчета зорко следят нищо да не отиде «настрана». В действие влизат всички възможни лостове за запазване и дори за увеличаване на реалния контрол над земята, макар че официално тя не е гържавна.

Селяните отиват в града на постоянна работа и забравят за своите «гялове на хартия» - тази земя де факто попада под надзора на местните власти и на ръководителите на запазилите се «за отчет» кооперативи на базата на колхо-

зите и собхозите. Когато селянинът умре, той не може дори да ги завещае някому, освен на рогния колхоз или на своите колеги по съдба.

Ако селянинът не обработва тази формално принадлежаща му земя повече от три години, ако не успее да намери пари и сили, за да мине по безкрайния път на отмерване и съгласуване, за да получи реално своя дял земя, държавата (новият помешчик, т.е. регионалният чиновник) по закон може да я вземе в държавния фонд.

Сега пък над «окованите с една верига» селяни нависва като гамоклеп меч срокът за задължително пререгистриране правата на собственост върху тяхната «хартиена земя». След година, през януари 2007 година, ще има ново земеделско преразпределяне на участъците, които не са виждали лицето на своя днешен хартиен собственик. А земята ще стане муниципална собственост.

Това пререгистриране заплашва не само селяните - собственици на дялове, но и хиляди напълно успяващи агропредприятия и фермерски стопанства. Защото те обикновено обработват не своя, а взета по аренда земя от «хартиените собственици».

Същото става дори тогава, когато селяните предпочетат да продадат дяловете си, да получат пари и да отидат на добре заплатена работа при новия селски инвеститор. Така че в много селски региони реалният земеделски производител не може да оформи правото си на собственост върху земята, която вече е закупил и обработва.

И това става точно в тези райони на Русия като например Белгородска област, които природата е дарула с най-богатите и плодородни земи. И където именно заради това бизнесът няма друга изгода, освен да развива селското производство.

А тъкмо в селското стопанство за разлика от промишлеността нуждата от частна собственост върху земята е повече от очевидна. Земята е основен и непосредствен произ-

водствен ресурс. Тя ражда, тя изисква от собственика. Това е в основата на цялата селска икономика, възможността за успех и доходи. Много често земята е единственият ликвиден актив на аграрното предприятие. Нейната стойност дори не може да се сравнява със стойността на другите «основни средства» за селскостопанско производство - оная отдавна остаряла или лизингова техника.

Но на практика днес земята не способства за реализирането на аграрна реформа. Защото липсва частна собственост. Затова например производителите не могат да представят достатъчно гаранции при кредитиране, налага им се да вземат краткосрочни кредити с баснословни лихви, да заглъжняват, да продават реколтата на борсови цени.

Пък и с вземането на земя пог аренда на много места нещата не са никак прости, както изглежда при четенето на Земеделския кодекс, където е написано, че максималният срок за арендуване на дяловата собственост е 49 години. Всъщност много предприятия са принудени да вземат земя пог аренда от година на година, като всеки път наново презаверяват договора.

И всичко това става само защото процесът на официално оформяне на правата на дялова собственост върху земята на селяните: скъпоструващо отразяване на участъците върху кадастър, регистриране на това право в Единния регистър, е максимално затруднен. И често пъти съзнателно затруднен от местните власти. Защото вземането на земята пог аренда, при това за кратък срок, е най-сигурната гаранция за запазване на помешчическото им положение над земята.

Загубата за селското стопанство е очевидна. При арендата не съществуват никакви гаранции за инвестиции в селското стопанство. Защото или, както се казва, «концепцията току се промени», или просто началникът може да е в лошо настроение и тогава край - ще ви кажат довиждане.

Арендата се превръща в удобно «тихо местенце»

само за конюнктурните собственици, чиято задача е да извлекат максимума, да измъкнат пари. А после - ако ще нищо да не расте. И наустина не расте. Защото при такава система не е нужно да се влага в земята, не се иска да я пазиш и обгрижваш. А само да я експлоатираш. Така че в случая без собственост е и по-лесно, и по-безопасно.

На практика липсата на гаранции и права на собственост върху земята довежда селяните и обработващите земята предприемачи до пълна васална зависимост от колхозните барони, които вършат безобразия, прикривайки се зад колективната и държавната собственост. Защото ефективният производител със собствена земя е най-голямата и пряка заплаха за техните местни и користни интереси.

Нерешеният въпрос със собствеността върху земята е основна пречка за реализирането на какъвто и да е национален проект в селското стопанство. И води до това, че икономическото развитие на селското стопанство днес е най-вече екстензивно. То става за сметка на натрупаните предресурси и тяхното буквално «похарчване».

Цената, която плащаме, е например изтощаване на почвите, прахосване на почвеното плодородие, натрупано през съветските години. В сравнение с 1990 година наторяването е намаляло 3,5-4 пъти.

Експертите прогнозираят, че заради малките количества минерални и органични торове и несъблюдаването на сеитбообръщението извличането на хранителни елементи от почвата ще надвиши 4-5 пъти тяхното подхранване. Или с други думи, ще започне необратимо изтощаване на почвите.

При това положение ситуацията с производството на минерални торове е изумяваща. Не, те се произвеждат. Нещо повече, тяхното производство е единственият отрасъл, работещ за земеделието, при който за разлика от тракторостроенето в сравнение с 1990 година няма никакво намаляване на количеството. Но отрасълът работи предимно за износ, тъй като руското село по финансови причини не е в състо-

яние да задоволи нуждите си от минерални торове.

И ако в края на 80-те години селското стопанство е използвало до 70% от произведените наши минерални торове, през 2003-2004 година руското село, обратното, е усвоило малко повече от 10% от общия обем на това производство. Османалото е отишло при чуждия фермер.

Държавата последователно се освобождава от своите пълномощия при реализирането, както и при финансирането на мелиоративните програми. В сравнение с 80-те години тези програми са намалели десетки пъти.

Резултатът е, че ние многократно отстъпваме пред най-развитите в селскостопанско отношение страни по гобиби на хектар земя. Намалява количеството на качествено зърно за храна, докато обемът на фуражните култури расте. Отчасти това е изгодно за развитието на руското животновъдство. Но много наши производители на макарони все пак ги правят от брашно и пшеница, купени от други страни.

Проблем за националната безопасност стават и рекордните темпове, с които се съкращават обработваемите земи, защото, както вече казахме, те нямат ефективен земеделски собственик.

Нищо чудно. Когато в промишлеността продукцията на едно предприятие се продава по-евтино от нейната себестойност, предприятието се затваря. По същия начин когато производството на селскостопанска продукция е неизгодно и нерентабилно, земята вече не се обработва, животновъдството умира, няма и суровини за преработване. Ще посоча един пример, който ми е добре познат. От Калужка област, от Медин. Там имаше един малък завод, който преработваше млякото от съседните стопанства. Заводът беше приватизиран от точно такива «гастролъори» с непретенциозен бизнес - да продават продукцията си по-скъпо, а суровината, млякото, да изкупуват по-евтино. Започнаха да налагат неизгодни цени на производителите за суровината.

В този край заводът беше фактически монопо-

лист. Пък и няма как да носиш млякото надалеч - ще се развали, себестойността му още повече ще се повиши. Фермерите се оказаха в безизходна ситуация и заклаха почти цялото млечно стадо. А заводът престана да получава мляко. И какво стана? Нито производство, нито преработване, нито доходи за фермерите, нито заплати за работещите в завода. Нищо нищичко. Такава ми ти «синергетика».

Това е само един пример, но типичен пример. Такива примери за самоубийство на селото и селското стопанство има много. Сега с помощта на Москва производството на мляко в Калужка област се възстановява. Добре е, разбира се, че с общи усилия се възстановяват земеделските производства и селският живот. Хубаво е, че местните власти са загрижени. Но навсякъде трябва да е така. А не е. До голяма степен - заради нерешения въпрос за собствеността върху земята.

При днешната ситуация никой не го боли какво ще стане с нашите земи, с плодородните почви примерно след 30 години. Идеята е, че с това трябва да се занимават едрите селскостопански производители. Но те са принудени да работят на земя, взета от селяните под аренда, и нямат никакви гаранции, че тя ще бъде тяхна след 5-10 години. Как да има дългосрочно, по години и до грам пресметнато планиране за обогатяване на почвите.

Липсата на нормални земевладелски отношения, на собственост върху земята води до нейната прекалена експлоатация, до хищнически методи на работа. Нарушава се сеитбообръщението, земята се затлачва с монокултури. Никой не си и спомня за многогодишни цикли при сеитбообръщението.

Докато именно предпазващите аграрни технологии са в основата на съвременната аграрна политика, най-главното при обработването на земята.

Незаслужено е забравена отначало превъзносяната, а след това неразумно отхвърлена в Съветския съюз тревоводна система на академик Василий Вилямс. Въобще недопустимо малко внимание се отделя на поддържането и възс-

пановяването на почвеното плодородие.

Много слабо се развиват и съвременните екологични технологии при обработката на почвата, в това число и технологията на нулева обработка при която зърното се сее непосредствено в стърнището. И което е най-лошото - в тази работа ние забравяме корените си, своите собствени традиции. При прилагането на подобни технологии целият свят усвояваше нашия опит. Пръв разработва и прилага безотметателна система в края на XIX век видният руски агроном Иван Овсински. А създадената през 1950-те години «система Терентий Малцев» и днес се използва в Европа, Канада, Америка и дори в Украйна.

Значението на тези технологии е и в това, че не само защитават почвата, но и запазват ресурсите ѝ. Те позволяват да се получи по-голяма реколта при съществено, понякога в пъти, намаляване на общите разходи по сеитбата и прибирането на реколтата. Намаляват разходите при производството, амортизацията, труда, парите за торене и за гориво.

Това, между другото, поставя пред нас въпроса доколко въобще са оправдани разходите, които прави днес селският производител. И доколко са неизбежни ниската ефективност и рентабилност на селскостопанското производство. Защото когато говорим например за изкупните цени на гържавата, които загробват селското стопанство, трябва да видим и обратната страна на проблема.

Днес селското стопанство е технологически неефективно, разходите за енергия са огромни, нова икономична техника няма. Родното селскостопанско машиностроене е на заден план и на практика не произвежда техника, предназначена например за прилагане на спомената система на Иван Овсински. Ако тези въпроси не се решат, аграрното производство няма как да оцелее дори и при замразени цени на горивото.

Можем да посочим още примери. Недопустимо е състоянието на селекционната работа, каквато днес в Русия на практика не съществува. Сеем, понякога не знам какво, и

при това, кой знае защо, очакваме чудеса при повишаването на реколтата и ефективността на стопанството. Практически никої не се занимава и с изравняването на нивите например, забравя се колко е важна тази работа и за запазване на техниката, и въобще за ефективността на земеделието като цяло.

Но основното, което трябва да се каже, е, че посочените проблеми не могат да бъдат решени, ако земята няма стопанин.

Такава работа на село, при това с помощта на съответните държавни програми, могат да си позволят само едрите капиталистически стопанства, които са собственици на земята и са готови да влягат в нея. Готови да инвестират в производство, технологии, плодородие, селекция, мелиорация, селскостопанска наука.

Нека престанем да говорим за поддържане на селото и селянина като цяло, изобщо и неконкретно. И да се откажем най-после от ненужната и вредна практика да подпомагаме пряко със субсидии огромната маса неефективни стопанства. А да подкрепяме по различни начини реструктурирането на отрасъла, навлизането на частния бизнес и частните инвестиции в селското стопанство, ефективното земевладение.

Именно по този начин държавата най-вече ще помогне за развитието на аграрното производство. Следващата ѝ задача е да се насочи към решаване на социалните проблеми на селото, към развитие на инфраструктурата на земеделието и живота на село.

Русия без селяни

В книгата си «Развитието на капитализма в Русия. 100 години по-късно» аз вече посочих, че нашето правителство през всичкото време реформира икономиката, а не обществото. Мисли със счетоводните категории «актив» и «пасив», а не принципно за социално стабилизиране и развитие. Социално-икономическата политика е обсебена от цифрите за растежа, показателите за печалба и схемите на финансиране, които изместват от погледа ѝ човека, неговия живот и интереси.

Спрямо селското стопанство, спрямо руското село този подход е абсолютен. Сегашната държавна аграрна политика в Русия е насочена най-вече към регулиране на производството в ущърб на социалните аспекти на развитието на селото.

Нашата държава с една ръка делово вписва едно под друго цифрите за прираста в тегло и издоеното мляко, а с другата разпределя квотите за месо и сякаш не вижда, че пред нея селянинът пристъпва от крак на крак и унижено се кланя. Току виж чиновникът се откъсне за секунда от сметките и нагменно попита: «К'во има бе, старчок?»

А социалната ситуация на село днес е изключително тежка. Тя е свързана преди всичко с непреодолимата бедност и безработицата.

В началото на 2005 година средната заплата в селското стопанство е била 2900 рубли на месец. Или около 40% от средноруското равнище. Дори в сразената отведнъж руска лека промишленост, която заема предпоследно място в тази печална таблица на ранговете, средната заплата е с 500 рубли по-висока. В днешното село често пъти «най-богатият» човек е пенсионерът. Макар всички да знаем какви са доходите на нашите пенсионери.

Равнището на общата селска безработица е около 11%, а според методичите на Международната организация на труда достига до 18%. Скрытата сезонна безработица, свързана с есенно-зимния интервал в селскостопанското производство, е още по-голяма.

В резултат на това бедността на село е почти 40%, което 1,6 пъти повече, отколкото в града. Селяните, чиито доходи са два и повече пъти по-ниски от жизнения минимум, тоест живеещите в мизерия, са над 11%, което е почти три пъти повече от градските показатели.

Тези цифри, общо взето, отчитат средствата и възможността за живот, които жителите на селото получават от личното си стопанство и под формата на натурално заплащане от селскостопанските предприятия. В чисто паричен вид доходите на селяните са още по-ниски. И съществена част от тях отива пак за поддържане на личното им стопанство.

И не е за чудене, че селското население старее и намалява. По официални данни в 762 региона на страната има депопулация на селото. Всяка година селските жители намаляват с няколкостотин хиляди. От началото на 2000 година руското село е загубило над един милион човека.

Една част, предимно младежта, заминава. Равнището на младежката безработица на село според някои оценки днес достига до 30%, което води направо до ръст на алкохолизма и наркоманията, до влошаване на криминогенната и демографската ситуация. Но дори и да отиде в града, младият селянин често увеличава армията на безработните, на социално неблагоприятните градски слоеве.

Едновременно с това селото умира по най-баналния начин. При това смъртността много се е повишила при работоспособните, сред 30-40-годишните.

При всички тези очевидни проблеми се появяват и други, по-дълбоки. Обективна тенденция на по-нататъшното развитие на селскостопанския сектор в нашата страна ще бъде съкращаването броя на хората, които се занимават с аграрно производство. В най-развитите страни числеността на това население не е повече от 5%. В Русия този показател е някъде около 13%. В бъдеще той трябва да се съкрати до 6-7%, тоест минимум два пъти.

Пак ще кажа, че тази тенденция е неизбежна. Такава е обективната логика на прехода на страната към посъвременна аграрна структура. Формално погледнато, намаляването на заетото със земеделие население вече е в ход и при това става много бързо. Най-общо пресметнато от началото на 1990 година то е загубило 3-4 милиона души.

Но този процес има свършено стихуен характер и друга същност. Съкращаването на аграрната заетост е свързано с остаряването на населението на село и намаляването на продължителността на живота. Средната възраст на селскостопанския работник днес е много по-висока, отколкото в икономиката като цяло. И много по-близо до пенсионната възраст. Едновременно с това намаляването на заетите на село е свързано с безработицата и оттичането на младежта, изваждането на земята от обращение и ликвидирането на селскостопанските предприятия.

Или иначе казано, аграрната заетост намалява заедно с отмирането на селото. А би трябвало да е обратното. И докато не се появи смислена гържавна политика за развитие на селото, за развитие на инфраструктура, за създаване на неаграрна заетост в селския район, процесът ще продължи в същата лишена от смисъл и безпощадна форма.

Ще продължи. Защото днес, попитайте който и да е ръководител на земеделско стопанство, и той на пръсти ще ви обясни ужасния парадокс на ситуацията. От една страна, има свръхзаетост в бившите колхози и совхози. От чисто икономическа гледна точка работниците трябва да бъдат съкратени, и то 2-3 пъти.

Но няма как да се направи това. Защото, ето пак същото, никакви други пътища към живота и начини за оцеляване на село няма. Да уволниш - значи да създадеш огромна армия от безработни, да засилиш социалното напрежение, да провокираш още по-масово изтичане на селяните в града и по такъв начин да създадеш и там не по-малко тежка ситуация.

Затова ръководителите на селскостопанските

предприятия успоредно, а понякога и вместо да произвеждат, изпълняват държавните функции на социално обезпечаване и формиране на пазар на труда. Работят като «селски социални служби», запазвайки излишната заетост. Създават инфраструктура за личните помощни стопанства, които са базата за оцеляване на огромната част от селското население.

Никой не печели от това. Ефективността на производството си остава ниска, реорганизацията на селскостопанските предприятия се затормозява. А парите, които плащат на селяните, фактически не са работна заплата. Те са прикрито обезщетение за безработица. Затова заплатите на село са толкова ниски. Затова именно недооценяването на труда в аграрния сектор е толкова голямо.

Обратната ситуация е не по-малко тежка. При наглед излишна заетост в селското стопанство в съвременна Русия има дефицит на кадри. В резултат на последните реформаторски десетилетия, а отчасти и на предишния съветски период на развитие, съществува «дисквалификация на селянина», спадане на равнището и качеството на земеделския труд.

Днешните селскостопански производители не могат да намерят достатъчно квалифицирани кадри за новото производство и новите аграрни технологии. Този проблем се превръща в един от основните фактори за задръжане на икономическия растеж в селското стопанство.

Селото се връща към примитивните технологии и ръчния труд. Понякога излиза по-евтино не да използваш техника, а да наемеш 10-20 човека, които на ръка да прекопаят нивата или да изкопаят дренажна канавка. Освен това е крайно сложно да се намери механизатор или доячка, които могат да се справят със съвременната аграрна техника и оборудване. В резултат излишният, при това неквалифициран селски труд не позволява повишаване на заплащането на труда. И същевременно не стимулира иновационното, ефективното производство, неговото насищане с техника.

Запазването на това положение, недостатъците

на социалното развитие на селото и липсата на алтернативна заетост възпират развитието не само на отделните предприятия, но и на цялата икономика. Не позволяват, например, да се развиват на село хранителна и преработвателна промишленост. А тяхното развитие е наистина принципно важно. Та при богата реколта селяните да не проклинат целия свят за този подарък на природата, който им вещае мизерни цени на тяхната продукция.

Този момент е крайно важен. Социалните проблеми на селото влияят непосредствено върху ефективността на аграрното производство. При това влияят негативно, не му дават възможност да се развива. Ако социалното развитие на селото не тръгне към по-добро, тенденциите за икономически ръст на селското стопанство, притокът на инвестиции в аграрното производство, които се забелязват през последните години, няма да бъдат трайни.

Достатъчно е отново да напомним за намаляването на количеството обработваеми селскостопански земи.

Не е важно толкова, че някои земи съзнателно се заличават като селскостопански и биват «прекласифицирани» като вилна или елитна недвижима собственост. Първо, това става около малко на брой големи градове. Второ, на практика част от тази земя се трансформира в лични извънградски стопанства на гражданите и до известна степен представляват помощно селско стопанство.

Същностното тук е в ужасяващата демографска картина на село. Да отворим кое да е сериозно изследване на развитието на селото през постсъветско време. И какво ще видим? Ще видим че ключовият фактор, който влияе върху обема и ефективността на аграрното производство в регионите, е числеността на селското население.

Там, където има достатъчно трудоспособно население - в най-подходящите за аграрно производство райони, обработваемите земи намаляват с къде по-малки темпове. Основното намаляване на земните фондове става на територии

те, които имат най-лоши показатели на демографско развитие и в най-голяма степен страдат от изтичане на населението от селото в града. Или иначе казано, земята престава да се обработва, защото няма кой да живее и работи на нея.

Без целенасочена гържавна социална политика на село, без специални миграционни програми и програми за регулиране на пазара на селскостопанския труд, без подготовка на селски кадри, тази тенденция ще нараства. И след 10-15 години вместо ниви и пасбища ще имаме храсталаци. Или просто няма да забележим как групи народи ще започнат да обработват тези земи.

Да вземем пак кадровия проблем на село, липсата на квалифицирани работници, агрономи, технолози, механизатори. Откъде да се вземат, щом не се отпускат нужните средства?

Кой ще възпитава и кой ще следи за здравето на децата им, щом при изпълнението на 122-рия закон, в хода на монетаризацията надбавките на селските учители и лекари бяха отнети, отнеха им и жилищно-комуналните придобивки, които съществуваха някъде от 30-те години.

Формално запазиха някои неща. Но истински гържавни гаранции и гържавна политика по този въпрос няма. Защото стовариха всички тези разходи на и без това обеднелите региони и на общинските съвети, които и досега не са задействали. На някои места властите намират пари за надбавки и запазване на привилегиите. А останалите? Налага им се живо месо да късат и по такъв начин доубиват селската интелигенция.

Добре, да допуснем, че след повика на президента нашето правителство ще повиши заплатите на първичния медицински персонал. За селото това наистина е важно - именно там е особено необходим общопрактикуващият лекар. Но какво ще стане с учителите?

Още по-цинична е ситуацията с пенсионерите - бивши селски учители и лекари. Привилегиите им ги отнеха.

Тоест отработил си своето и край, свободен си, оцелявай както знаеш. Или не оцелявай.

В същото време за младите специалисти, които сега започват да работят, няма никакви поощрения. Редките изключения тук-там са свързани с това, че някои региони измислят и намират средства за собствени програми за поддържане на младите. Но тези случаи не са много.

Затова малцина отиват да работят в селска болница или училище. Равнището на образованието и здравето пада. Производството се загъхва без кадри. Младежта тръгва накъдето ѝ видят очите, за да търси нещо по-добро. Дори мнозина от завършилите селскостопанските вузове, агрономи и зоотехници, не отиват да работят на село, а «засягат» в града. Пенсионерите тъжно наблюдават умирането на своите села. Порочният кръг се затваря.

Иска ми се да попитам нашите реформатори от правителството - тези ли нищожни надбавки и привилегии ще пробият дупка във вашия умопомрачителен нефтен стабилизационен фонд? Или ще ви попречат да натрупате още няколко милиарда долара печалба и валутни резерви? Нито ще пробият дупка, нито ще попречат.

Защо тогава селските учители и лекари, тези наистина всеотдайни хора, изведнъж се превръщат за нашите либерал-монетаризатори в едва ли не главна заплаха за макроикономическата стабилност и фактически са осъдени на ликвидирание? Непоносима е тази «безгранична липса на съвест» в приетите правителствени решения. Тази всепоглъщаща и негалановидна жажда за икономия на гърба на своя народ.

Тъжният списък с факти за «несъвместимото с живота» оцеляване на селото в днешна Русия може да продължи безкрайно. Но кое е най-поразяващото? Нашата гържава както че ли не вижда всичко това. Не изразходва правилно дори относително малкото средства, които се заделят за селото. За селскостопанско производство, за субсидии, както и преди, отиват над 50% от всички отделени от бюджета средства. Но

над 40% от тях се харчат за текущи нужди на стопанствата. Тоест от година на година те се изяждат, не се влагат в бъдещето.

В същото време федералната целева програма за социално развитие на селото до 2010 година изобщо не страда от финансов недостиг. От нейните единадесет насоки се реализират кажи речи само четири: газификация, водоснабдяване, развитие на съобщенията и отчасти строеж на пътища. В структурата на разходите на федералния бюджет за аграрния сектор финансирането на програмата за социално развитие е едва 5%. Всичко останало пак се прехвърля на регионите, макар това да противоречи изобщо на логиката. Как може общонационалните инфраструктурни проекти да се реализират само на местно равнище, като при това регионалните бюджети всяка година се орязват. По адрес на днешната гържавна политика спрямо социалното развитие на селото остава да повторим класическата диагноза. Тя е нещо повече от престъпление, тя е грях. Греховна гържавна селскостопанска политика. Непрекъснат грях и затова още по-ужасяващ и фатален.

Аграрна програма на капитализма в съвременна Русия

Според министерството на селското стопанство разходите за храна в общия стокообмен на потребителския пазар е около 46%, или 2,5 трилиона рубли годишно. Такова е търсенето на селскостопанска продукция, което задвижва всички останали, свързани със селото отрасли на икономиката.

Още повече, че от 2004-2005 година се установи тенденцията икономическият растеж в Русия, растежът на БВП да се определя от потребителския пазар.

Или с други думи, селското стопанство е не само ключово на пазара, то е и мултипликатор на развитието на икономиката като цяло, мощен двигател за икономическия ръст и изпълнение на задачата за удвояване на БВП.

Би трябвало да се полагат особени усилия за развитието на аграрния сектор, за да се измъкнат от блатото селските производители, да се отдели особено внимание на цялата инфраструктура на селскостопанската икономика и селския живот. Нуждата от действия в тази насока са очевидни за всеки селски труженник. Съществуващите проблеми са въпнящи.

А наскоро имаме тотален управленски глад и дистрофия на държавното мислене. Имаме изключително слабо разбиране на тенденциите и закономерностите на развитието на днешния аграрен сектор.

Според официалната прогноза за социално-икономическото развитие, изготвено от правителството на Русия, растежът на селското стопанство през близките три години се очаква да бъде не повече от 1-1,5% годишно. При това този показател е среднестатистически, т.е. в някои райони ще има икономически спад в селското стопанство.

Това фактически е признание, че без съществени промени на държавната аграрна политика, селското стопанство на Русия не е в състояние да се развива.

Трябва да ни е ясно, че щом икономиката на страната като цяло, имайки предвид задачата за удвояване на БВП до 2010-2015 година, се развива с по-високи темпове, расте с 6-

7% годишно, а аграрният сектор е в застой, не само икономическият, но и социалният, политическият резултат от подобно развитие ще бъде катастрофален. Ще последва още по-голямо снижаване на жизненото равнище на селското население, деградация на селото, трайна бедност. Социално-политическата стабилност и социалната консолидация на обществото ще бъдат погронени. А нашето влизане в СТО, в глобалния пазар, ще бъде пагубно за руското село.

Затова днес е нужна сериозна модернизация на държавната политика в агропромишления сектор. Тя трябва да се съобрази с целия комплекс от проблеми на селското стопанство - производствени, външоикономически, социални. В основата ѝ трябва да залегнат следните седем принципа:

Правни основи. Да бъде преодолян законодателният вакуум в развитието на отрасъла. Създаването на нормативно-правни рамки на селското стопанство ще позволи да бъдат формирани дългосрочни «правила на играта», да се укрепят основите, принципите и механизмите на държавната подкрепа на селото, да се подобри инвестиционният климат.

По-голяма подкрепа. Да се увеличи държавната помощ, за да се преодолее екстензивният и инерционен сценарий на развитие на селското стопанство. Предстои ни влизане в СТО и затова субсидирането на земеделието трябва да се увеличи, за да се осигури конкурентоспособност на Русия, да се създадат равни условия за своите и чуждите производители.

Ефективност. Нужно е не само увеличено финансиране и бюджетна помощ на селското стопанство, но и ясно становище за приоритетите при използването на тези средства, за да способстват за качествено ново развитие на селото.

Системност. Държавата трябва да изработи програма за развитие на руското село, като успоредно с нея очертае стратегическите приоритети в развитието на всички гранични сектори на агроикономиката (транспорт, машиностроене, химическа промишленост, естествени монополи и

т.н.) и социалната сфера (образованието на село и за селското стопанство, селското здравеопазване и култура, жилищно-комунално стопанство).

Предсказуемост и дългосрочност. Държавата да определи основните «правила на играта» за години напред в съответствие с дългосрочните цикли на аграрното производство. И да се откаже да ги променя, за да се формира стабилен инвестиционен климат в селското стопанство.

Приоритет на иновациите. Да се увеличат държавно-частните инвестиции в «иновационните» разработки в сферата на селското стопанство: да се запази и усъвършенства уникалният руски семенен и племенен фонд, да се създадат уникални и отговарящи на руските условия модели техника, търсене на енергоспестяващи и ефективни технологии за земеделието на руската федерация.

Държавата да преразгледа на всички етажи на властта политиката си за земята. Време е тя да престане да вижда руското село и изобщо селското стопанство като «ясла» за бюрократичния си апарат. Време е да осъзнае своята стратегическа - програмна и управленческа - роля в развитието на селото и неговите жители.

Освен принципите на аграрната политика в съвременна Русия ще посочим и най-важните насоки за конкретни действия.

1. Необходимо е в най-скоро време да бъде приет основополагащ за селото федерален «Закон за развитието на селското стопанство и селскостопанския пазар в Руската федерация».

Едновременно с това трябва да се изработи и приеме комплекс от други законодателни решения. Да се конкретизират и направят по-строги изискванията на закона спрямо изземването на земеделска земя и прехвърлянето ѝ в други категории и препрофилиране. Да се приемат реално работещи за благо на селското стопанство, а не за отделни чиновници и изкупвачи на земи, законодателни норми за земите, които не

се обработват и отговорността за тях. А още по-добре ще е специален закон за селскостопанските земи, които не се използват.

На законодателно равнище трябва да бъдат решени и въпросите за държавни стандарти за аграрна дейност, производство, преработване на продукцията, осигуряване на безопасни хранителни продукти. След ликвидирването на Държавния общосъюзен стандарт е налице очевиден пропуск в правното регулиране, което води до влошаване на ситуацията, до технологична деградация на сектора и експанзия на некачествена продукция. Струва ми се целесъобразно изработването на съответен Продоволствен кодекс.

2. Нужен е комплекс от мерки, насочени към установяване на ред и определеност в правните отношения спрямо земята в руското село. За тази цел държавата трябва да окаже финансова и организационна помощ на селскостопанските предприятия и фермерите при оформянето на всички документи за земята, определяне на границите, нанасяне на участъците в кадастъра. Включително и да стимулира ефективните собственици, които са взели земя под аренда от селяните, да поемат оформянето на собствеността на тези участъци по новите правила, което пък ще им даде гаранция за по-нататъшна работа на нея.

Да се определят реални срокове за пререгистриране на земята, като по възможност се премахнат съществувашите изкуствени ограничения.

Да се приемат такива правила и установи такъв ред при заделянето на дялове от земята в натура, че да не се накърняват нито интересите на селяните (изкупуване на дяловете на безценица или пък срещу нищожна аренда), нито на аграрните предприятия (опасност да им се дадат разпокъсани участъци на принципа «одеяло от парчета»). Именно държавата има възможност не само да не провокира конфликти между тези два субекта на земепритежанието и производствените отношения на село, но и да сведе двустранните интереси

под един знаменател.

При това трябва да се предпочита намаляване на държавната земя в случаите, когато с нея е готов да се заеме стратегически инвеститор - било то от големите агропредприятия или от частните фермерски стопанства. Приближаващият краен срок за пререгистриране на правото на собственост върху земята е в състояние да увеличи размера на държавните земи.

3. Ключов въпрос за развитието на селото е несъответствието между дългите цикли на производство и възвръщаемост в селското стопанство и сегашните условия за кредитиране и финансова помощ от страна на държавата и банковата система.

Очевидно програмата за кредитиране на селото и развиващите се сега лизингови схеми, организацията на съответните стокови пазари - за торове, селско машиностроене, хранителна промишленост, трябва да бъдат подчинени на спецификата на циклите в земеделието.

Държавното планиране в областта на селското стопанство, както и финансовите планове за държавна подкрепа на селото, трябва да изхождат от логиката на аграрните производствени цикли.

Да се премине към дългосрочно държавно финансово и организационно планиране на развитието на селото (за период не по-малък от 3-5 години). Да се разработи цял комплекс от мерки за обезпечаване на дългосрочно кредитиране на селското стопанство (за период от 7 - 10 години).

4. Мисля, че в навечерието на влизането ни в СТО руската аграрна политика трябва да бъде насочена към увеличаване на реалното субсидиране на селскостопанските отрасли до равнището, което Русия е предложила за базисно в условията на глобалния пазар. Това означава годишната подкрепа на селското стопанство да се увеличи до 10 милиарда долара.

Същевременно трябва да разберем и се научим да използваме правилата на глобалния пазар и глобалната търго-

вия. Русия трябва да насочи вниманието си най-вече към разработване на такива механизми на държавна подкрепа, които според правилата на СТО не се отнасят към прякото субсидиране на селското стопанство и могат съществено да подобрят и социалните, и производствените показатели на селото. Това са мелиорацията и повишаването на плодородието на почвата, инвестиции в аграрната наука, подготовка на кадри за селското стопанство, формиране на държавни запаси, производство на семена и племенно животновъдство, строителство на жилища и пътища на село.

Посочените механизми за поддържане на селото ще увеличат няколко пъти социалните и инфраструктурните програми за селското стопанство.

Тези неща трябва да залегнат в основата на една мащабна държавна политика за «възвръщане» на руското село към живота.

5. Сериозни резултати са постигнати с въвеждането на нови - пазарни методи, при регулирането и субсидирането на селскостопанското производство. Става дума за държавната политика за осигуряване на определени кредити, разбиване на програмата за лизингова техника и племенен фонд, формиране на застрахователна програма в аграрния сектор. Но за постигане на качествени резултати е необходимо съществено увеличаване на съответните държавни субсидии.

Посочените решения (включително и увеличаване на уставния капитал на «Росселхозбанк» и «Росагролизинг») могат да бъдат обезпечени чрез целево използване на наличните свободни държавни финансови ресурси - част от Стабилизационния нефтен фонд, златото и валутния резерв на Централната банка.

На аналогична основа и чрез механизмите на частно-държавното партньорство следва да се поведе осмислена и добре подкрепена финансово политика на развитие на родното селскостопанско машиностроене.

И накрая, изработването на дългосрочна държав-

на програма за развитие на селското стопанство не може да бъде отделена от държавната политика в сферата на ценообразуването - за услуги на естествените монополисти (газоснабдяване, електроснабдяване, транспорт) и за гориво за селскостопанската техника.

6. Приоритетната подкрепа на големите и мощни агрохолдинги, които привличат инвестиции и създават потенциал за развитието на отрасъла, трябва да се съчетава със стимулиране на индивидуалната инициатива на село. Крайно важно е развитието на фермерската кооперация, в това число и финансова. Държавните програми за подкрепа на фермерството могат да бъдат ориентирани към даване на целева помощ от държавата на подобни кооперативи и за сътрудничество между гребния и средния бизнес на село. Очевидна е необходимостта да бъде възстановена ликвидиранията на федерално равнище програма в помощ на развитието на фермерските стопанства.

Но пари не бива да се дават къде да е и незнайно защо. Затова е по-разумно програмата за подкрепа на фермерството да се изработи и реализира съобразно резултатите, които ще се получат след провеждането на Общоруското селскостопанско преброяване през 2006 година.

7. Нужна е дългосрочна и пълноценна държавна програма за социално развитие на селото, за адаптиране на освобождаващото се от аграрно производство население, модернизирани на структурата на селската икономика. От най-голямо значение са задачите за развиване на неаграрна алтернативна заетост на село, създаване на потенциал за гребен и среден селскостопански бизнес, търговия, занаятчийство, художествени занаяти, «селски туризъм».

Без всичко това няма как да се привлекат хората да живеят на село, за да се възроди то за пълноценен живот.

Основното е да се развие селската инфраструктура. Необходими са съвременно жилищно строителство на село, развитие на пътната мрежа, газификация, създаване на

принципно ново качество на образованието и здравеопазването, развитие на търговията, на културата.

В съвременното информационно общество решаващо значение има и развитието на съобщенията, създаването на ново информационно пространство на село. Именно благодарение на него ще изчезнат много от проблемите и неудобствата на селския живот, той ще стане по-привлекателен например за селската младеж, пък и за гражданите.

Бурното развитие на мобилната връзка през последните години направи за запазването на руското село не по-малко, отколкото всички програми за финансово оздравяване на селскостопанските предприятия. А да се «доведе» на село и интернетът, ще рече да се създадат нови възможности за бизнес, за формиране на единно информационно пространство на града и селото, да се създаде верига от селски интернет-библиотеки и да се издигне равнището на образованието, да се задържи младежта на село. Вече обичайните за града интернет-кафе-клубове днес могат да станат за селото същото, което е била навремето появата на първата електрическа крушка, вместо борина в дървената къща-читалня.

8. Едновременно със социалното развитие днес селото има нужда и от икономическо регулиране, от разширяване на данъчните облекчения за селскостопанската сфера. При това тук не бива да се мисли само за по-нататъшното прилагане и усъвършенстване на опростените схеми на селскостопански данък. Нужно е да се възстановят някои инвестиционни, имуществени и амортизационни данъчни облекчения за селските производители.

Данъчни облекчения трябва да има не само за селския производител, но и за селския жител. Това могат да бъдат например отстъпки при подоходния данък, увеличаване на данъчните отчисления за тях за образование, лечение, покупка на жилище.

Подобни мерки могат да стимулират много хора да се преместят от града на село. Освен това те ще подпомогнат държавната миграционна политика по подходящ начин да привлече нашите съотечественици от чужбина и да им даде възможност да пуснат корени в руско село.

* * *

С

поред едно мъдро изказване Съветският съюз престанал да съществува още и затова, защото е провеждал икономическа политика, която може да се нарече "нефт и газ срещу храни". Ще добавя, че за разлика от съвременен Ирак тази политика се провеждаше не под натиска на международни санкции, а по собствена воля.

Нашата днешна икономическа политика в много отношения е същата. Тя е изградена на принципа "нефт срещу храни", "гора срещу трактори", "метал срещу крави", "газ срещу живота на селото".

Но ние не искаме да повторим съдбата на СССР!

Селският капитализъм в Русия - сблъсък с бъдещето

Юрий Лужков

Първо издание

Отговорен редактор Светлана Шаренкова

Превод Иванка Добрева

Редактор Димитър Иванов

Корица дизайн Бони Немски

Коректор Надежда Белева

Компютърен дизайн Лили Моллова

Печатница Университетско издателство с печатница

«Св. Климент Охридски»

Книгата се издава със спомоществователството на:

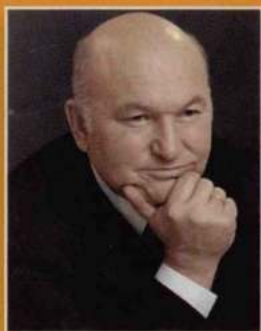
Главболгарстрой
АД

ЕТ РИТЪМ-4-ТБ

ОБЩИНСКА
БАНКА АД

... Въпросът за земята е бил и до голяма степен остава главният въпрос на руския живот...

В историята на Русия през последните векове едва ли има реформа, която да е по-важна по своите последици от великото освобождаване на селяните през 1861 година, поставила начало то и на развитието на капитализма в страната, и на много по-нататъшни социални сътресения...

... Днес, когато вече пристъпихме прага на новия век и на новото хилядолетие, корените на истинската Русия са все там - в нашата земя, в труда и грижите ѝ за нея. Там е нашата история, там е нашият национален характер. Там, върху руското поле, зрее и нашето бъдеще...

Юрий Лужков